

E. P. Thompson'un Ahlak Ekonomisi Kavramı Üzerine*

Özgür BALKILIÇ¹

Giriş

"Tanrı hakkı için Horatio, üç yıldır dikkat ediyorum da öyle bilgileşti ki insanlar, köylünün ayağı saraylının topuğuna ulaştı, nasırını acıtmaya başladı."

William Shakespeare, Hamlet, V. Perde, I. Sahne, s. 193.

Edward Palmer Thompson bütün hayatı boyunca işçi sınıfının geleneklerini, adetlerini, işçi sınıfı edimlerinin arkasında yatan nedenleri anlamak için tarihin unutulmuş ve karanlık mağaralarından kurtarmaya çalıştı. O, her zaman büyük salonları kazananların ya da egemen sınıfların yazılı metinleri tarafından doldurulmuş tarihi alt sınıfların düşüncelerine, zihinlerine girmek üzere kurcaladı. Thompson'a göre, anlamlı ve insanlara hitap edebilen bir sosyalist strateji işçi sınıfının kültürel öğeleriyle bir rezonans kurularak tanımlanabilir ve pratiğe geçirilebilirdi. Bu anlamda, o bu öğeleri kendi tarihsel bağlamlarına yerleştirmeye ve işçi sınıfının davranışlarının tarihsel sürecin sahne arkasında yatan mantığını ve sebeplerini bulmaya çalıştı.

Thompson işçi sınıfının varlığının sadece yapısal koşullarla açıklanmasına hep karşı çıktı; bu oluşum endüstriyel kapitalizmin kurulmasına ya da endüstrinin

* Bu yazının ortaya çıkmasında önerileriyle beni destekleyen Ferdan Ergut'a ve çeviri konusunda yardımlarıyla Ferdan Ergut, Nesim Şeker ve Burhanettin Mert Angılı'ya teşekkürü borç bilirim.

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.

geliştirilmesine indirgenemez bir olguydu. İşçi sınıfının kurulmasında kendi gelenekleri, adetleri, alışkanlıkları ya da deneyimleri vazgeçilmez bir role sahipti; bir başka deyişle, bir toplumsal formasyonda işçi sınıfının varlığını açıklamada öznel boyutlar göz ardı edilemezdi. Bu sebeple, Thompson'a göre, işçi sınıfının kültürel öğelerini anlamak için tarihçiler endüstri öncesi toplumlara bakmak durumundadırlar. Ahlak ekonomisi kavramı böylesi bir çerçevede önem kazanır; bu kavram, tarihçilere kırsal alan ve kilise temelli yerel yönetim birimlerinde (parish)² vuku bulan soylu ve avam arasındaki ilişkinin doğasını ya da şehirlerde alt ve üst sınıflar arasındaki ilişkiyi açıklama şansı verir. Bu ilişki tarzları Thompson için kritiktir zira, O'nun için endüstri öncesi dönemlerin işçi sınıfının endüstriyel toplumların işçi sınıfına miras olarak kalan gelenekleri, alışkanlıkları ve bilinci böylesi ilişki tarzlarının doğası tarafından çerçeveselir.

Bu çalışmada ben E. P. Thompson'un ünlü "18. yy'da İngiliz Kalabalıklarının Ahlak Ekonomisi (The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century)" metnini kullanarak, O'nun ahlak ekonomisi kavramına bakmaya çalıştım. Bu bağlamda, ilk önce Thompson'un ahlak ekonomisi kavramını kullanmasının arkasında yatan sebepleri anlamak üzere kendisinin sınıfı tanımlamasına baktım. Daha sonra, ahlak ekonomisi kavramının önemli boyutlarına ve Thompson'a bu kavram üzerinden yöneltilen eleştirileri aktarmaya çalıştım. Son olarak, bu meşhur kavramın J. C. Scott ve ahlak ekonomisi yaklaşımının E. M. Wolf tarafından köylü toplumlarını ve bu toplumlarda gerçekleşen ayaklanmaları anlamak üzere kullanışlarını ve onlara yöneltilen bazı eleştirilere bir göz attım.

E. P. Thompson'un Sınıf Tanımı

*"Tarihsel bilginin öznesi, mücadele içindeki ezilen sınıfın kendisidir."
Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine in his Son Bakışta Aşk, s.43.*

Şüphesiz, E. P. Thompson'un en büyük kavgalarından biri Marksist yapısalcı okulu destekleyenlerle ve bu okulun en meşhur figürü olan Althusser'le olmuştur. Thompson, Althusser'in çalışmalarında tarihsicilik (historisizm) ve tarihsel materyalizmin, tarihsel materyalizmin gelişimini çürümüş, çökmüş bir epistemolojik anlayışa, yani ampirisizme dayandığını savunarak ortadan kaldırmaya çalıştığını söyler (1994: 37 ve 39). Althusser ile olan tartışmasında, tarihsel gerçekliklerin tarihsel bilgidan farklı olduğu için, tarihçilerin tarihsel bilgiye ulaşabileceğini savunur ve Althusser'e karşı tarihsel bilginin sadece teorinin bir üretimi olmadığını söyler. O,

² Bu kavramın Türkçe'ye doğru çevrilmesinde beni uyardığı için Metin Özüğurlu'ya buradan teşekkürü borç bilirim.

Althusser`i yönteminde kavramların ve kategorilerin toplumsal varlıklar üzerinde kesin belirleyiciliği olduğunu savunmakla suçlar, buna karşın Thompson için tarihsel gerçeklikler veya olgular teorisinin sınırlarını dayatırlar; bir başka deyişle, Thompson`un analogisini kullanacak olursak, bir taraftan keresteci kendi aletlerini, becerilerini vs. bir ağaçtan masa yapmak üzere kullanırken, diğer taraftan bir ağaç kendi özelliklerini, kendi mantığını keresteciye dayatır, kerestecinin ne yapabileceğinin sınırlarını çizer (1994: 55-65).

Yöntemsel problemler kadar sınıf tanımında da Althusser ve Thompson arasındaki anlaşmazlık kritiktir. Daha doğrusu, söz konusu anlaşmazlık tarihsel bilgi ve gerçeklik arasındaki ilişkinin doğası üzerine olan kavgadan beslenir. Thompson`a göre, Althusser`in yapısalcılığı işçi sınıfının oluşumunda öznenin eylemi tarafından doldurulabilecek hiçbir boşluk bırakmaz (1994: 163). Bir başka deyişle, Althusser`in yönteminde özneler yapılar tarafından kendilerine verilen rolü taşıyanlar olarak görülür. Althusser için, tarihsel süreçte bireyin rolü yoktur. Dahası, bu metot sınıf oluşumunu sadece özel bir üretim tarzının sonucu olarak görerek bu oluşumu bir uğrakta dondurur; bir başka deyişle, yapısalcı metot kendi mantığını yukarıda bahsedilenlere paralel bir şekilde tarihsel formasyonlara dayatır, yapısalcı teori tarihsel süreçte toplumsal varlıklar ve sınıfların eylemi için hiçbir alan bırakmaz (Thompson, 1994: 164-165).

Thompson için, tam anlamıyla yapı tarafından belirlenemeyen deneyim kavramı sınıf oluşumlarını anlamak için önemlidir. İşçi sınıfı sadece üretim biçimi tarafından üretilmez; bu sınıf tarihsel ve gerçekten varolan ilişkiler aracılığıyla da kendi kendisini üretir. O, sınıfı eylem ve bilincin birleştiği bir tarihsel fenomen olarak görür. Bu bağlamda, sınıf bir yapıya hatta bir kategoriye bile indirgenemez. Dolayısıyla, sınıf kavramı tarihsel ilişkiler kavramını gerektirir ve bu kavram gerçek bağlamlarda ve insan ilişkilerinde somutlanmalıdır. O`nun için, bazı insanlar ortak deneyimlerinin sonucu olarak kendilerinden farklı ve kendilerine karşıt olanların çıkarlarına karşı ortak çıkarlarını hissetmeye ve dillendirmeye başladıkları zaman, biz tam da bu aşamada sınıf oluşumundan bahsedebiliriz. Bu anlamda, bilinci ve deneyimi, sınıf deneyiminin üretim ilişkileri tarafından belirlendiğini, sınıf bilincinin³ ise geleneklerde, değer sistemlerinde, düşüncelerde ve kurumlarda somutlanan bu deneyimlerin kültürel ifadesi olduğunu söyleyerek ayırır (Thompson, 2004: 39-40). Sonuçta, Wood`un belirttiği gibi, Thompson`un görüşlerinde deneyim kavramı tarihsel özellikleri, üretim ilişkileri ve sınıf arasındaki ilişkilere taşıyan bir roledir (2001: 108).

---

³ Bu anlamda Steinberg de sınıf bilincinin sınıf mücadelesi içinde yer alan aktörler tarafından bizzat yaratıldığını söyler (1991: 176).

Bir başka deyişle, işçi sınıfının oluşumunda Thompson için önemli olan nokta, iş süreçlerinde sınıfın sömürüyü nasıl deneyimlediğidir. Sıkıcı ve basit istatistiki veriler bu deneyimi anlamak için yeterli değildir; mesela, istatistiki veriler tek başlarına bize işçi sınıfının sömürüyü, endüstrinin gelişmesini veya iş süreçlerinin kendisini nasıl deneyimlediğini veremeyeceklerinden, işçi sınıfının mutluluğu ya da hayat koşulları salt böylesi verilere dayanarak açıklanamaz (Thompson, 2004: 266-267). Thompson'a göre, İngiltere örneğinde 1790 ve 1832 yılları arasında endüstriyel kapitalizmin koşulları altında sömürünün yoğunlaşması ve endüstriyel hayatın yeni formları vuku bulmuştur. Bu faktörler geleneksel emek biçim ciddi şekilde etkilemiş ve bunları yeni biçimler ile ikame etmiştir. Wood'un dediği gibi, Thompson, sadece teknolojik gelişme üzerinde odaklanmaz; O'nun asıl ilgilendiği şey üretim ilişkilerinde ve sınıf sömürüsü süreçlerinde gerçekleşen olaylardır (2001: 103). Bu periyotta, İngiliz işçi sınıfının oluşumu iki gelişme sonucu gerçekleşir. İlk olarak, bu oluşum sınıf bilincinde ortaya çıkar; bu çalışan insanlar arasındaki bir özdeşlik kadar diğer sınıfların çıkarlarına karşı da bir özdeşliğe işaret eder. İkincisi, Thompson mevzu bahis periyotta politik ve endüstriyel koşullar altında uygun örgütsel biçimlerin ortaya çıktığını savunur. 1832 yılına gelindiğinde, Thompson'a göre, kendi bilincine sahip ve sağlam temellere dayanan işçi sınıfı kurumları, işçi sınıfının entelektüel bir geleneği, bir işçi sınıfı duygu yapısı ve işçi sınıfı eylemlerinin belirli bir çizgisi vardır (2004: 249).

Thompson'un Sınıf Kuramına Eleştiriler
"İmparator Sezar ölüp de alçıya dönünce,
Tıkaç olur belki bir deliğe, rüzgarı kessin diye;
Dünyaya diz çöktüren şu toprağa bakın,
Duvara sıvanmış harç şimdi poyraza karşı kışın."
William Shakespeare, Hamlet, V. Perde, I. Sahne, s.196.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Thompson, statik, donmuş ve yapısal sınıf tanımlamalarına, mesela Cohen'in yaptığı gibi, karşıdır. Cohen için, sınıf neredeyse matematiksel bir kesinlikle yapısal koşullara dayanarak tanımlanabilir (Cohen, 2000: 75). Wood, Cohen'in Thompson'u sınıfın yapısal tanımlamalarını ortadan kaldırmakla suçladığını söyler Benzer şekilde, Perry Anderson'a göre, Thompson'un sınıf tanımı iradecilik ve öznelcilikle yüklüdür (Wood, 2001: 94). Yine aynı minvalde, Stuart Hall Thompson'un Marx'ın meşhur kendi için sınıf ve kendinde sınıf farklılaştırmasını birbirine karıştırdığını savunur (Hall, 1981: 384). Fakat, Wood'un söylediği gibi, Thompson'a göre üretim ilişkileri insanları nesnel sınıf pozisyonlarına koymayı ihmal etmez ve böylesi nesnel pozisyonlar sadece mücadelenin koşullarını yaratırlar ama kendisini değil (Wood, 2001: 95-96). Bu bağlamda, Thompson, Raymond Williams'ın

yaptığı gibi, belirleme kavramını basınç uygulama, sınırları koyma anlamında kullanır⁴. Thompson'un sözleriyle: "Sınıf oluşumları belirlenmenin ve kendi eylemliliğinin (self-activity) kesişmesinden doğar" (akt. Steinberg, 1991: 75). Thompson'a göre insanlar deneyimledikçe ve sömürü süreçlerinin içinde bulundukça böylesi nesnel pozisyonlardan sınıf formasyonları doğar. Bu anlamda, sınıfın üretim ilişkilerindeki objektif pozisyonu bir son noktası değil, tam tersine bir başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla Thompson'un sınıf tanımı bir ana değil, tarihsel bir sürece işaret eder. Wood'a göre, Perry Anderson'un suçlamasının aksine, Thompson'un sınıf analizinin önemi şudur ki, bu tanım bize, sınıf bilincinin yokluğunda bile sınıfın eylemlerini belirleme ve açıklama şansını verir (2001: 94).

Thompson'un sınıf tanımına bir başka önemli eleştiri de Eric Hobsbawm tarafından getirilmiştir. Fakat, Cohen'in, Hall'un ve Anderson'un yöntemsel eleştirilerinden farklı olarak, Hobsbawm, Thompson'un İngiliz işçi sınıfının oluşumunu açıklamasında, periyodik anlamda bir uygunsuzluk görür. Thompson gibi, Hobsbawm da sömürü ilişkilerinin öznel koşullarını analiz etmeye çalışır ve makine kırıcılar⁵ örneğinde olduğu gibi, kapitalist iş süreçlerinde işçi sınıfı deneyimlerine bakar. O'nun için bu eylemin arkasında yatan neden, işçi sınıfının ahlak ve özgürlük gibi bazı parasal olmayan öğeleri içeren geleneksel hayat tarzını koruma niyetidir. Dahası, o bizim dikkatimizi endüstri devriminin sebep olduğu hızlı, sert ve kökten değişimlere, yıkımlara karşı ortaya çıkan 19. yüzyıl bin yılcı (millenarian⁶) düşüncelerin işçi sınıfı üzerinde olan etkilerine çekmeye çalışır (Hobsbawm, 2002: 21 ve 69). Diğer taraftan, Thompson'un işçi sınıfının 1832 gibi bir tarihte ortaya çıktığı önermesini kabul etmez. O'na göre, İngiltere'de işçi sınıfının tarihi Çartist⁷ hareketten bile çok sonra başlamıştır. Hem, Birleşik Krallık 19. yüzyıl ortasında bile bir endüstriyel devlet

⁴ " 'Belirleme'nin 'sınır koymak' anlamıyla içkin ve önceden bilinebilir gelişmeye bağımlı olan tüm bir sürecin 'yasaları' anlamı arasındaki temel ayrım oldukça kolay anlaşılır ama 'belirlemek' sözcüğünün değişen anlamlarından dolayı kolayca gözden kaçabilir. En önemli sorun 'nesnel' koşulların ne dereceye kadar dışsal olarak kabul edildikleridir. Marksizmde tanım gereği nesnel koşullar maddi dünyadaki insan eylemleridir ve ancak bu eylemlerin sonucu olabilirler ve dolayısıyla içine 'girdikleri' 'ulaşılabilir' koşullar- ile soyut nesnellik (soyut nesnellikte 'belirleyici' süreç insanların 'istençlerinin dışında' gelişir, ancak görüş bu insanların bu süreci devraldıkları tarihsel anlamda kullanılmamıştır, yalnızca mutlak bir anlamda insanların bu süreci denetleyemediklerini belirtir; insanlar yalnızca bu süreci anlamaya ve kendi eylemlerini ona göre düzenlemeye çalışabilirler) arasında gerçek bir ayrım söz konusu olabilir" (Williams, 1990: 71).

⁵ İngiltere'de özellikle 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve yaygınlaşan bir eylem türü. Bu eylemlerde işçiler geleneksel hayat biçimlerine bir düşman ve tehdit olarak gördükleri iş makinelerini kırma yoluna gitmişlerdir. Hobsbawm bu eylem biçimini ikiye ayırır. İlkinde geleneksel bir eylem biçimi olarak 'makine kırma' pratiğinden bahseder ve bu türdeki eylemlerin sadece makinelere değil, patronların mülklerine, hammaddeye ve üretilmiş mallara da yöneldiğini belirtir. İkinci kategoride ise direk olarak makinelere yönelen bir eylem tarzı vardır (2002: 17 ve 21).

⁶ Hristiyan inanışına göre, gelecek bin yıllık ideal bir topluma inanma.

⁷ İngiltere'de 1837'de ortaya çıkan Çartist hareketin temel hedefi genel oy hakkıydı. Hareket bu tarihten sonra işçi sınıfı içerisinde çok etkili olsa da 1850'li yıllara bu etkinliğini kaybetti.

aşamasında değildi (2002: 81-82). Dolayısıyla, Thompson'un periyodizasyonunda, O'nun sınıf tanımı işçi sınıfının kendisine değil de, geleneksel artizanlara dayandığı için bir nicelik sorunu vardı. Özetle, Hobsbawm işçi sınıfının oluşumunu 19. yüzyılın bile sonunda görür (2002: 86). Fakat, Hobsbawm'ın bu eleştirisi için, Wood'un dediği gibi, Thompson'un odak noktasının basitçe endüstrileşme süreci olmadığı için, O'nun temel vurguladığı noktanın üretim ilişkileri ve sömürü sürecinin kendisi olduğunun hatırlanması yeterlidir. Bu bağlamda, Thompson kapitalist üretim ilişkilerinin ve sömürünün zaten var olduğunu ve bunların endüstrileşmenin önsel şartları olduğunu söylemesi açısından endüstrileşme süreçlerinin erken aşamalarında işçi sınıfının oluşumunu açıklama şansına sahiptir (Wood, 2001: 105-106).

Özetle, Thompson'a göre, işçi sınıfının oluşumu ekonomik olduğu kadar politik ve kültürel bağlamlara da tekabül eder. İşçi sınıfı üyeleri tamamen bir fabrika sisteminin ürünü değildirler. Dahası, bu üyeler endüstri öncesi mücadelelerin, geleneklerin, adetlerin ve alışkanlıkların mirasçısıdır. 18. yüzyıl sınıf mücadelesini belirleyen radikal demokratik geleneğin kökenleri 19. yüzyıl sınıf mücadelelerinde de bulunabilir. Bu bağlamda, Thomas Paine'in insan hakları mücadelesi bu geleneğin önemli bir bileşenidir. Ek olarak, 18. yüzyıl işçi sınıfının metodist⁸ karşı çıkma geleneği de bu geleneğin içinde bir başka kritik rolü oynar. Bunun kadar, 'özgür doğmuş İngiliz (free born Englishman)⁹ ve yasa önünde eşitlik kavramları¹⁰ endüstri öncesi

⁸ İngiliz alt sınıfları arasında yaygın olan bir dinsel yeniden uyanış hareketi.

⁹ "İngiltere'de, popüler ideolojide bir başka aralıksız devam eden tema İngiliz insanların 'doğuştan gelen hakları' veya 'özgürlükleridir'. İnanç şudur ki, İngiliz insanı 'özgür doğanlardır' ve 'köleler' değildirler ve aılıktan ölmek veya 'ağaçtan yapıma ayakkabılar' giymek – genelde yabancıların ve özelde Katolik yabancıların yaptığı gibi – derin bir şekilde kökleşmiştir ve bu inanç onaltıncı ve onyedinci yüzyılların toplumsal ve dinsel mücadelelerinin önemli bir unsuruydu" (Rude, 1964: 229).

¹⁰ Thompson'a göre, hukuk, çoğu Marksistin görüşünün tersine, sadece yönetici sınıfın aracı değildir. Hukuk bundan daha fazlasına işaret eder ve hukuk nosyonu kendi mantığına sahiptir. Bu görüş özellikle onsekizinci yüzyıl sınıf mücadeleleri için geçerlidir: " (...) Tarihte hukukun varolan sınıf ilişkilerini dolaylı olarak ve meşrulaştırdığı doğrudur. Onun formları ve prosedürleri böylece ilişkileri kristalize edebilir ve daha büyük adaletsizlikleri maskeleyebilir. Fakat, hukukun formları üzerinden gerçekleşen bu dolaylılama, gücün dolaylı uygulanmasından çok farklıdır. Hukukun söylemi ve biçimleri zaman zaman iktidarı dizginleyebilen ve güçsüzlere koruma önerebilen farklı bir kimlik edinebilir. Bir başka boyutunda, ideolojinin hizmetinde olarak bir hukuk bir dereceye kadar görülebilir. Dahası, hukuk, bu iki boyutunda da, formel kurallar ve prosedürler ve ideoloji gibi, bir altyapıdan farklı olarak bir üst yapının metaforik anlamında işe yarar bir şekilde analiz edilemez. Bu bir taraftan gerçekliğin büyük ve aşık bir kısmını içerirken, hukukun kuralları ve kategorileri toplumun tüm düzeylerine nüfuz eder, insanların haklarının ve statülerinin yatay tanımları kadar dikey tanımlarını da etkiler, ve insanın kendini tanımlamasına ve kimlik duygusuna da katkıda bulunur. Hukukun sadece insanlara yukarıdan empoze edilemediği gibi: o aynı zamanda içinde diğer toplumsal mücadelelerinin vuku bulduğu bir aracıydı. Üretici ilişkilerin kendileri, bir ölçüde, sadece kendi tanımlarının hukuksallığı babında anlamlıdır; serf, özgür emekçi; genel haklara sahip olan kırsal bölge sakini ve bu haklara sahip olmayan yerleşimci; özgür olmayan proleter, kendi haklarının nöbetçi bilinci; kendi işverenine yasa dışı saldırı gerekçesiyle dava açabilen topraksız emekçi. Ve eğer sınıflı toplumlarda hukukun işleminin mevcudiyeti, tekrar ve tekrar, kendi eşitli retorığının arkasına düşerse, o zaman hukuk düzeni nosyonunun kendisi niteliksiz bir mala dönüşür" (Thompson, 1975: 266-267).

zamanların diğere önemli miraslarıdır (Thompson, 2004: 249). Tabi ki, ahlak ekonomisi veya otorite ve insanlar arasındaki karşılıklı zorunluluklar hissi, yani paternalizm, bu popüler ideolojinin diğere etkili ögesi olarak sayılabilir. Bu eski paternalist anlayış, eski adetler gibi tedrici olarak ortadan kalkmış ve kapitalist sömürünün mantığı ondokuzuncu yüzyıldan sonra temel belirleyici haline gelmiştir (2004: 259).

18. yüzyılda geleneksel bilinç ve geleneksel haklar insanlar tarafından şiddetli bir biçimde savunuluyorlardı, üst sınıflardan gelen bir baskı da vardı; fakat buna inatçı bir şekilde direniş de mevcuttu (1993a: 1). Bu yüzyılda, isyankar bir geleneksel bir kültür vardı ve bu geleneksel kültür egemen sınıfın manipülasyonuna ya da ideolojik biçimlendirmesine açık değildi; üst sınıfların hegemonyası alt sınıf kültürünün sınırlarını çizebilir, fakat onun özelliklerini tamamen belirleyemez. Bu isyankar kültür esas tehdidin kapitalist iş süreçlerinden veya serbest pazar nosyonundan, bir başka deyişle, 18. yüzyılın yeniliklerinden gelmesi dolayısıyla geleneğin korunmasına işaret eder. Bu çerçevede, insanlar eylemleri için meşruiyet zemini aramaya başladıklarında, bu eski paternalist ilişkilere dönerler ve bunların arasından kendi çıkarlarını korumak için uygun olanlarını seçerler (1993a: 9-10). Dolayısıyla, bu isyankar kültürün bir önemli özelliği de ekonomi dışı olanıdır; yani, ahlak ekonomisidir:

“18. yüzyılın sosyal tarihinin bir çok kısmını alt sınıfların geleneksel ahlak ekonomisi ve yenilikçi pazar ekonomisi arasındaki çatışmanın sürmesi olarak okuyabiliriz” (Thompson, 1993a: 12).

E. P. Thompson’un Ahlak Ekonomisi Kavramı

Thompson ahlak ekonomisi kavramını 18. yüzyıl İngiltere’sinin bütününe yayılan ekmek-yiyecek ayaklanmalarını¹¹ açıklamak için kullanır. Analizine, bu eylemleri sıradan insanların sadece ekonomik faktörlerin etkisiyle ara sıra ve düzensiz bir şekilde bu ayaklanmalara katılması şeklinde açıklayan geleneksel tarihçiliğin görüşlerini eleştirerek başlar. Geleneksel tarihçiliğe göre, bu eylemler büyük oranda açlık ihtimaline karşı içgüdüseldirler ve sonuçta da birer yağmadırlar. Thompson’a göre, geleneksel tarihçiliğin bu bakış açısı ekonomik indirgemeciliğe işaret eder ve insanların bu eylemlerinin gerçek nedenlerini göremez. Bu insanların, yoksulların (paupers) kendi geleneksel haklarını ve adetlerini bu eylemlerde savunduğunu söyler, onlar paternalist geleneğin bir sonucu olarak toplumda varolan geniş bir konsensüsü kullanılmaktadırlar. Bu anlamda, onlar disiplinli gruplardır ve amaçları nettir. Ayaklanmaların yiyecek fiyatlarındaki artış sonucu, aracılardan kötü niyetli pratikleri

¹¹ George Rude Crowds in History – Tarihte Kalabalıklar- adlı kitabında aynı periyodu bir geçiş aşaması olarak adlandırır ve toplumsal protestonun tipik biçiminin bu yüzyılda yiyecek ayaklanması olduğunu söyler. Bu popüler kargaşalarda, köylüler bazen eylemlerde bulunur fakat, temel katılımcılar alt sınıflardan müteşekkil karmaşık bir popülasyondur (1964: 5).

veya kalabalıkların açlık korkusuyla tetiklendiği doğrudur; fakat, kızgınlıklar veya öfke temel kurucusu ahlak ekonomisi olan bir popüler konsensüsün içinde işler. Bu kavramla, fırıncının, değirmencinin veya satıcının meşru ve gayri meşru pratikleri kalabalıklar tarafından ayırt edilebilir. Bu kavram sözcüğün gelişmiş anlamında politik değildir, bununla birlikte, politik bir göstereni de vardır, genel refah (common weal) anlayışının bir kavramına işaret eder (Thompson, 1993b: 185-189). Charlesworth ve Randall'in dediği gibi, Thompson ayaklanmaları sadece bir kıtlık veya fiyat dalgalanmalarının bir sonucu olarak incelemeyi. 'Şüpheli bir fiyat artışı' ve 'piyasada ekmeğin fiyatını belirleyecek gücü elinde tutanların meşru olmayan bir pazar manipülasyonuna eklenen kıtlığın sonucu olarak' bu ayaklanmalar patlar (2000: 4). Özetle, Thompson ekonomik etkenin kollektif eylem üzerindeki etkisini inkar etmez; sadece insanların adaletsizliğe karşı içgüdüsel olarak eyleme geçmediğini savunur; tam tersine, onların eylemlerinin arkasında yatan nedenler çok anlamlı ve güçlü bir arka plana sahip olabilirler. 'Sıradan insanlar' böylesi güçlü temel üzerinde eyerler, neyin adil olup neyin olmadığına dair kendilerine ait kavramlar vardır ve bunlar otorite tarafından da bir dereceye kadar kabul görür.

Geleneksel tarihçiliğin yiyecek ayaklanmalarına yaklaşımını ahlak ekonomisi kavramını kullanarak eleştirdikten sonra, Thompson fiyatlardaki artışların insanların eylemlerinin temel bir sebebi olduğunu söyler. 18. yüzyılda yoksulların en temel yiyeceği ekmektir ve çalışan insanlar veya Thompson'un deyişiyle 'tüketici bilinci' (consumer-consciousness) ekmek fiyatlarına karşı oldukça duyarlıydı. Endüstriyel çağlardan farklı olarak ücretler değil, ekmek fiyatları insanların hoşnutsuzluğunun alameti idi (2004: 102). Fiyatların artması kadar, beyaz ekmeğin daha siyah çeşitlemelerine dönüşümü de işçi sınıfı için bir statü sorunu idi. Buna ek olarak, otoriteler tarafından alınan bazı önlemler, *Assize of Bread*¹²- *Ekmek Yasası*- gibi, yoksulların ekmeği üzerinde fırıncıların yüksek karlarını önlemek üzere hayata geçirilmişti. Bununla birlikte, otoritelerin önlemleri ve girişimleri, kıtlık zamanlarında çoğunlukla değirmenci ve fırıncılardan gelen bir direnişle karşılaştı (Thompson, 1993b: 189-191). Yüzyılın bitmesiyle, beyaz ekmeğin karışımı ve ekmek fiyatlarının yükselmesinin sonucu olarak, çalışan insanların muhalefeti, 1795 ve 1800-1 yıllarında olduğu gibi kaçınılmazdı. Aralık 1800'de yemeklik un üretimi dışında kalan ekmek üretimini hükümet *Brown Bread Act- Kahverengi Ekmek Yasası*- olarak bilinen bir yasa ile yasakladığı zaman insanlar buna hemen bir tepki gösterdiler. Sonuçta, yasa iki ayda lağvedildi (Thompson, 1993b: 191-193). Thompson'a göre, bu olaylar göstermiştir ki, paternalist model 18. yüzyıl sonunda bile hem otoriteler hem de insanlar için hala yürürlüktedir.

¹² Ekmeğin fiyatını düzenleyen en eski İngiliz yasası olan Assize of Bread, ilk olarak Henry III zamanında yürürlüğe konmuştur. Yasa yaklaşık altı yüz yıl İngiltere'de ekmek fiyatlarını düzenleyen en temel yasadır.

Bu modelde, pazarlama direkt olarak üreticiden tüketiciye olmalıdır. Vurgunculuk (forestalling), stokçuluk (engrossing) ve aracılık (regrating) pratiğine karşı çok sıkı sınırlamalar vardır (Coles, 1978: 159). Çiftçiler pazar yerinde bekleyerek ürünlerini satmamalıdır:

“(...) veya çiftçiler fiyatların yükselmesi umuduyla ürünlerini çekmemelidirler. Pazarlar kontrol edilmelidir; hiçbir satış belirlenen zamandan önce olmamalıdır; bir çan çaldığı zaman yoksullar ilk olarak tahıl, un veya yiyecek alma şansına sahip olmalıdır; küçük oranlarda, kontrol edilmiş ölçeklerde veya ağırlıkta. Belirli bir saatte, onların ihtiyaçları tatmin edildiği zaman, ikinci bir çan çalar ve daha büyük alıcılar (usulüne uygun olarak lisanslı olanlar), kendi alışverişlerini yapabilirlerdi” (Thompson, 1993b: 193-194).

Market kontrolü kadar, tüketicinin korunması da bu modelin önemli bir bileşenydi. Bu bağlamda, fırıncılar veya değirmenciler kar edenler olarak değil, topluma hizmet edenler olarak görülürdü; onların kontrolleri *Assize of Bread*'e göre sıkı bir şekilde yapılırdı. Coles'in sözleriyle: “ (...) kar etme bir ahlaki ekonomik günah olarak düşünülürdü; arzdaki bir azalma bile kar hedefi için kabul edilebilir bir özür değildi” (1978: 159). Bu çağda serbest pazar mantığının yeni tekniği adım adım yerleşti; mesela, çiftçiler simsar ve illegal ve lisanslı olmayan tacirlerle (interlopers) ile kendi kapılarında pazarlık etmeye başladılar ve bu tüketiciler tarafından ciddi bir tepki gördü, bununla birlikte, küçük çiftçiler ürünlerini pazarda eskisi gibi satmaya devam ettiler. Bir başka deyişle, eski pazar kuralları ve düzenlemeleri bir tehditle karşılaşınca popüler hınç ve öfke sınırı geçiyordu. Fakat, peki ya otoriteler? Thompson'a göre onlar popüler konsensüsün tutsağı idiler yani, bölgesel alıcıların ve değirmencilerin yüreklerine Tanrı korkusu yerleştirmeleri bekleniyordu¹³. Mesela, bir Baş Yargıç olan Lord Kenyon, yazılı olmayan bölgesel kanunlara göre istifçilik pratiğinin bir suç sayılacağını ilan etmişti (Thompson, 2004: 107). Bununla birlikte, Thompson paternalist modelin iki çeşidi olduğunu söyler; parçalı bir şekilde gerçek olan ve ideal olan. Kıtlik zamanlarında paternalizm en azından sembolik etkileri bakımından adalet ve yönetim işlerini yürüten yerel memurlar (magistrates) tarafından hatırlanıyordu fakat, iyi hasat zamanlarında unutulmuşluğun karanlığına düşüyordu (Thompson, 1993b: 195-200).

1750 yılından sonra, her bir kıtlık yılı, serbest ticarete karşı olan ve meşruluklarını paternalist modelden alan yoksul insanların çeşitli tepkilerine şahit oldu. Bir çok toprak sahibi üst sınıf (gentleman) veya kırsal adalet ve yönetim memurları, simsar

¹³ Aynı minvalde, Cobb kalabalıkların otoritelerden açlık zamanlarında kendileri için hayati önem arz eden kurumları düzenlemelerini ve kontrol etmelerini beklediğini söyler (1972: 216).

veya satıcılara ‘tecavüzcüler’ olarak kin duydular. Bu anlamda, bazı otoriteler tarafından insanların simsarlara karşı sert ve gürültücü eylemleri hoş karşılandı (Thompson, 1993b: 208-209). Yani, denilebilir ki, kalabalıkların şikayetleri geleneksel otoriteler tarafından da beslendi. Kalabalıklar yeni ekonominin tehditlerine karşılık olarak Kral’a¹⁴, parlamentoya veya yerel memurlara adil fiyatları belirlemek ve yiyeceğin arzını ve dağıtımını sağlamak üzere eski yasaları tekrar düzenleyip tekrar yürürlüğe koymak için başvurular. Bununla birlikte, Thompson yoksulların paternalist anlayışının; otoriteler ile örtüştüğünü savunmaz, arada ciddi farklar vardır:

“Hatta denebilir ki, eğer ayaklanan veya fiyat düzenleyen kalabalıklar (price-setting crowd) tutarlı bir teorik modele göre hareket ediyorsa, bu model paternalist olanın seçici bir şekilde yeniden kurulmasıydı, modelin yoksulları en çok destekleyen tarafları ve ucuz bir mısır öneren bölümleri alınıyordu. Bu, paternalistlerin bakışının daha az yerleşmiş bir haliydi; yoksulların kayıtları daha çok tikellik gösteriyordu; tahılı istifleyen şu değirmenci, şu alıcı, şu çiftçi öfkeyi ve eylemi tetikliyordu. Bu tikellik, bununla birlikte kalabalığın eylemi incelendiği zaman en açık şekilde ortaya çıktığı gibi bir genel haklar kavramı ile besleniyordu. Bir anlamda kalabalığın ahlak ekonomisi paternalistlerinkinden kesin olarak bir kopuştu, ancak paternalizmi alttan alta destekleyen düzenin değerleri bunu yapmadı” (1993b: 212).

Açık ki, Thompson için otoritelerin ve kalabalığın paternalist evrenleri farklı noktalara işaret eder. Bu yaklaşım, Thompson’ın yukarıda bahsedilen soylu ve avam sınıfların kültürleri arasındaki farklara olan vurgusu ile de uyumludur. Charlesworth ve Randall’in söylediği gibi, Thompson ahlak ekonomisini ‘statik ve gelenek tarafından sınırları çizilmiş’ bir kavram olarak görmez (2000: 4). Dahası, ahlak ekonomisi 18. yüzyılda daha karmaşık bir hale gelen paternalist değerlerin seçilen bir yeniden kurulumudur.

Ahlak Ekonomisi ve “Serbest Ticaret”

Thompson için, Adam Smith’in mısır ticaretinin sınırsız bir özgürlüğe kavuşması talebi yeni ekonominin eski ahlak ekonomisi değerlerine¹⁵ bir başka tehditidir. Bu

¹⁴ “ ‘Adalet’ sorunsalı ile çok yakından alakalı olarak Kral’a kendi halkının koruyucusu ve ‘baba’sı olarak bir inanç vardı. Parlamento bir monarşi olan İngiltere’de, gelenek ince giyiniyordu ve bu örneklerde yukarıda sıraladığımız gibi, korunmak için yapılan başvurular bir kişi olarak Kral’dan çok Parlamento’ya veya yasal güçlere yöneliyordu. Bununla birlikte, mutlak monarşi ile yönetilen ülkelerde Kral adaletin ve yasamanın hem bir sembolü hem de kaynağıydı, ve onun paternal yardımseverliğine olan inanç Kral’ın bakanlarının itibarsızlaştığı ve kraliyet iktidarının baş aşağı gittiği devrim ve köylü devrimi yıllarında bile devam etti” (Rude, 1964: 228).

¹⁵ Hobsbawm ondokuzuncu yüzyılda yeni politik ekonominin, kapitalizmin, aşamalı olarak artizanların ahlak ekonomisini yok ettiğini söyleyerek aynı nokta üzerinde vurgu yapar. Bu bağlamda, kapitalistler artizanlar tarafından parazitik ve gereksiz kişiler olarak görülürler (2002: 109).

yeni ekonomi¹⁶ ticaret teorisini ahlaksızlaştırılmasını (de-moralizing) içerir; eski modelden farklı olarak yeni modelin kurallarında ahlaki zorunluluklar için boş bir oda yoktur; yeni pazar modeli her türlü kontrolü reddeder, pazar kendi kendini düzenlemeye bırakılmalıdır (Thompson, 1993b: 101-102). Rude'a göre, eski korumacı yasalar ve düzenlemeler bu yeni ekonomi ile lağvedilir, eski 'adil' fiyat ve ücret kavramları özgürce rekabet edebilen pazarın içindeki 'doğal' fiyatlar ve ücretler ile ikame edilir (1964: 226). Bu yeni modelde, pazarlama prosedürleri dışarıya daha kapalıdır ve bu yüzyılda fakirlerin talebinin çok inelastik olduğu ürünler, mesela mısır, bir çok kez elden ele geçmiştir. Dolayısıyla, bu yüzyılın sonunda mısırın fiyatı öngörülebilir zengin bir hasattan sonra bile çok artmıştır ve 1795 Kasım ve Eylül ayaklanmaları bu durum tarafından tetiklenmiştir. Bu tüketiciler ve üreticiler arasındaki çatışmanın önemli bir gösterevidir. Bu aynı zamanda yoksullar için yeni ekonominin hiç de uygun olmayan koşullarını gösterir (1993b: 207).

Bu bağlamda, Thompson'a göre, 'kalabalığın ahlak ekonomisi' bir tür kendine yeterlilik ekonomisi (subsistence economy) kavrayışından türer ve büyük oranda bölgesel ve yerel özellikler gösterir. Yani, yiyecek yetiştirildiği yerde tüketilmelidir. Dolayısıyla, açlık ve kıtlık zamanlarında mısır ithali bir çok popüler öfke ve düşmanlıkla karşılaşır. Yerelliklerde yaşayan insanlar kendi tahılları diğer bölgelere ithal edildiği için açlık korkusu çekerler. Bu duyarlılık marjinal ve deniz aşırı ithalata da yönelmiştir, özellikle kömür işçileri (colliers) bu zamanlarda kitlesel eylemliliğe çok yatkın bir gruptur. Böylesi öfkeler toplumun genel çıkarına aykırı olarak onursuz kar talep edenler olarak görüldükleri için özellikle ithalatçıları hedef alırdı. Popüler öfke yerel topluluk ihtiyaçlarını tehlikeye atanlar olarak görüldükleri için alıcılara da yönelebilirdi. İthalata karşılık, kalabalıklar yolları kestiler, mısırları bölgeleri dışına taşıyan vagonları boşalttılar ya da sözleşmeyi imzaladıkları için yerel topluluğa un arzını durduran değirmencilerin makinelerini yok ettiler (Thompson, 1993b: 212-215). Mesela, 1795 yılında ablukalar yerel pazarların dışında tahıl satışlarını önlemek için yükseltildi (Brown, 1993: 307). Buna ek olarak, Thompson değirmenlerin popüler eylemlerin en açık hedeflerinden birini oluşturduğunu söyler. 1791'de Blackfrist Köprüsü üzerinde Albion Değirmeni yakılır ve Londralı kalabalıklar değirmenin etrafında dans ederler ve sokaklarda şarkılar söylerler (1993b: 221).

---

¹⁶ Booth'un söylediği gibi: "Ahlak ekonomisi yaklaşımının teorik merkezi iştirilmiş (embedded) ve iştirilmemiş (disembedded) veya özerk, pazar ekonomisinin tanımlayıcı dikotomisidir." Polanyi'nin tezlerine dayanarak, Booth gömülmüş olan ekonominin "insanın doğayla yaptığı karşılıklı değişimin toplumsal ilişkilere girdiğinden" bahseder. Bu ekonomide, üretim ve dağıtım insan yaşamının gereklilikleri üzerinden belirlenir. Buna karşın, iştirilmemiş ekonomilerde market düzenlemelerine market yasaları karar verir (1994: 653 ve 655-656). Bir başka deyişle, bu ekonomiler insanoğlunun kontrolünden çıkmışlardır. Bu yeni ekonomi Brown tarafından "ahlak ekonomisine karşı olan" olarak değerlendirilir (1994: 305).

Bu eylemlerde kalabalığın bir önemli amacı da ekmeğin fiyatını koymaktı (setting the price of bread) (1993b: 221). Bu kalkışmalar ilk olarak bir disiplin ve ikinci olarak da bir davranış kalıbı sergilerlerdi ve bütün bunları anlamak için, Thompson'a göre, araştırmacılar birkaç yüzyıl öncesine dönmek durumundadırlar. Rude, *Crowd in History – Tarihte Kalabalıklar-* adlı kitabında aynı nokta üzerinde durur; alt sınıflar geçmişin ütopyaları adına bir nostaljinin veya geleneksel hakların hatıraları tarafından ateşlenirlerdi (1964: 6). Thompson tahıl ambarlarının yağmalanmasının ya da tahıl ve unun ele geçirilmesinin bu ayaklanmaların temel şekli olmadığını, temel odak noktasının fiyatların belirlenmesi olduğunu belirtmiştir. Bu davranış kalıbı açlık zamanlarında bazı önlemler üretmiştir ve 1580-1630 yılları arasında bu önlemler yürürlüktedir. Dahası, bunlar *Book of Orders – Düzenin Kitabı*'nda da yer alır ve 1630 yılında Charles I tarafından bu yasa yürürlüğe konur. Bu kitaba göre, kraliçe ve onun konsülü mısır üreticilerinin aç gözlü isteklerine karşın yüksek fiyatları tartışma yetkisine sahipti ve yoksulların durumlarına uygun olarak fiyatları düzenleyebilirlerdi. Bir başka deyişle, bu kitap yerel memurlara ve yerel otoritelere mısır pazarını düzenleme hakkını veriyordu (Thompson, 1993b: 224-225). Onsekizinci yüzyılda otoriteler bu yasayı görmezden gelince kalabalıklar onun uygulanmasını zorladılar. Kalabalıkların hareketi pazar yerinden değirmenlere, çiftliklere yöneliyordu ve buralarda kalabalıklar stokların var olup olmadığını inceliyorlar ve adil fiyat düzeylerini dikte ediyorlardı. Bu eylemler ilk görüldüğünden daha çok hazırlık ve organizasyon gerektiriyordu. Bazı zamanlar kalabalıklar yiyecek fiyatlarının düşmesini bekleyerek pazar yerini birkaç günlüğüne kontrol ediyordu. Bazı zamanlarda ise erkekler nehirlerden ve limanlardan hububatları alırken, kadınlar pazar yerlerini kontrol ediyorlardı. 1795'de Nothingam'da kadınlar fırıncıların dükkanlarına girdiler ve ekmeğin fiyatını belirleyip bu fiyattan ekmeği satın alarak fırınları terk ettiler (Thompson, 2004: 115). Kıtık zamanlarında fiyatların düzenlenmesi gerektiğine dair yaygın bir konsensüs vardı ve herhangi bir şekilde kar yapan insanın toplum dışına atılması gerektiği inancı yaygındı (Thompson, 1993b: 228-229). Tehdit mektupları fiyatların düzenlenmesinde bir başka etkili unsurdu; bunlar otoritelere pazarı düzenlemeleri ve fiyat kısıtlamaları yönünde işaretlerdi (Thompson, 2001: 398). Yiyecek ayaklanmalarıyla ilgili olarak Thompson'un geleneksel tarihçilere karşı olarak yaptığı bir başka vurgu da, bu görüşün eylemlerdeki şiddet unsurlarına dikkatimizi çekme çabasıydı. Bununla ilgili olarak, Thompson bize fiyat belirleme edimlerini, eylemlerin disiplinini, bu kolektif eylemlerin arkasındaki mantığı, yoksulların bütün alım ve satımların bilgisine sahip olduğunu işaret eder ve şu soruyu sorar: “Yoksullar gerçekten bu kadar aptal mıdır?” (1993b: 232).

Yiyecek Ayaklanmalarının Çeşitli Unsurları

Thompson'ın çalışmasında bir başka önemli vurgu da, bu ayaklanmalar kadınların

katılımıdır. O'na göre genellikle eylemlerin başlatıcısı kadınlardır. Poole bölgesinde 1737 yılında meydana gelen bir ithalat ayaklanmasına dair şöyle bir rapor vardır:

"Sayının bir çoğunu kadınlar ve onları destekleyen erkekler oluşturuyordu ki, bu erkekler eğer eylemde herhangi bir kadına zarar gelirse bir çok erkeğin ayaklanacağına ve gemilerin ve kargoların yok edileceğine dair yemin ediyorlardı" (akt. Thompson, 1993b: 233).

Thompson'a göre ayaklanmalarda kadınlarının rolünün önemli bir nedeni onların pazar yerindeki günlük edimlerinin getirdiği yüz yüze ilişki tarzlarıdır. Dolayısıyla, onlar fiyatlardaki bir dalgalanmaya çok daha duyarlıdırlar. Kadınlar daha çok kendiliğinden eylemliliklerin başlatıcısıdırlar. Bu kendiliğinden eylemlilikler perakende satıcı dükkanının önündeki ritüel haline gelmiş bir çeşit inilti ile başladılar ve ithalat için kullanılan vagonların durdurulması eylemlerin çok muhtemel bir unsuru olurdu. Eylemlerde bir tür pazarlık durumu hızlıca gelişirdi ve erzak sahibi kalabalıkların koyduğu fiyatı kabul etmeye zorlanırdı (1993b: 234-235).

Thompson eylemlerin başarısı meselesinin bir başka önemli sorunsal teşkil ettiğini belirtir. Ayaklanma tehdidinin sadece açlık zamanlarında değil, ortalama hasat zamanlarında da pazarın durumunu etkilediğini iddia eder ve bunun sadece ayaklanmaya geleneksel olarak yatkın değil, geleneksel barışı korumaya yatkın şehirlerde de böyle olduğunu söyler (1993b: 239). O'na göre, ayaklanmalarda otoriteler genellikle paternalizm elbisesini giyerlerdi. Yerel memurların ayaklanmalara silahlı birliklerle şiddetli bir şekilde müdahale ettiği durumlarda sonrada bu otoriteler aynı bölgede yaşamaya devam ettiklerinden bir çok nefret dolu yüzle karşılaşırlardı, bazen tehdit mektupları bile alabilirlerdi¹⁷; hatta kırılmış bir camın sahibi bile olabilirlerdi (1993b: 239). Dolayısıyla, genelde *Book of Orders*'a göre davranıyorlardı ve fiyatları kırıyorlardı; mısır pazarda getiriyorlardı veya kar etmek isteyenleri fiyatları düşürmeleri için zorluyorlardı; hatta, zenginlere yerel yönetim birimlerinde yardım ve hayırseverlik mekanizmalarını devreye sokmalarını tavsiye ediyorlardı (1993b: 241-242). 1800'ün ayaklanmalarında, hükümet yerelliklere yoksullara yardım olarak arpa, bezelye ve patates dağıtılması ve hayırseverlik kurumlarının reform edilmesi direktifini gönderdi. Fakat, bu perhizlik reformlarına yoksullar ciddi anlamda direndiler (Brown, 1993: 308-309). Otoritelerin ayaklanmaları kaçınılması gereken kargaşalar olarak görmesi durumunu da göz önüne alırsak, Thompson'a göre, otoritelerin bu tavırları bize ayaklanmaların başarısını gösterir. Otoriteler açısından artan fiyatlar ve yoksulların geleneksel ahlak noktaları arasında bir ortak nokta bulunmalıydı; bu edim de yine yerel memurlar ya da paternalistler tarafından gerçekleştirilecekti (1993b: 245-246).

¹⁷ Thompson özellikle 1795 ve 1800 yıllarında meydana gelen yiyecek ayaklanmalarında anonim tehdit mektuplarının karakteristik bir form olduğunu söyler (2001: 378 ve 394).

Bütün bunlardan sonra, Thompson yiyecek ayaklanmalarının siyasi boyutlarını tartışır. Bazı durumlarda şans faktörüne karşı, isyankar aşamalar ve politik niyetler bu eylemlerde görülür. Bunların bir çoğu zenginleri hedefler ve eşitleme (levelling)¹⁸ söylemini taşır. Bu boyutlar Jakoben ajitasyonun sıklıkla görüldüğü 1795 ve 1800-1 ayaklanmalarında artar (1993b: 247-248).

Yeni Ekonomi Politik ve Eylem Biçimlerinde Dönüşüm

Yüzyılın sonunda toplumsal protestoların biçiminde bir değişikliğe şahit oluruz. Yine de, yeni bir gelenek kendini daha fazla belli etmemiştir veya tam anlamıyla eskinin yerini almamıştır. Mesela, 1812'de geleneksel yiyecek ayaklanmaları Luddism¹⁹ ile örtüşür veya bir çok eylemde insanlar fiyat düzenlemelerinin yanında minimum ücret talebinde de bulunurlar. Kısacası, 1795 ve 1800-1 ayaklanmaları²⁰ bizi bir değişimin sınırına getirmiştir. Yeni pazar ekonomisinin kuralları 18. yüzyılın ortasından itibaren kendini hissettirmeye başlar ama genel hukuk hala etkinliğini sürdürür. Mesela, Brown 16. yüzyıldan gelen bir yasama ile vurgunculuk ve stokçuluğun yasaklandığını belirtir. Bu yasama 1772 yılında kaldırılır fakat, pratikte bu tür eylemler hala genel hukuka tabidirler (1993: 309). Buna ek olarak, tikel bir eşitlik düzeyi paternalist otorite ve kalabalık arasında görülebilir. Ama bu da, savaş yıllarında²¹ iki etkenden dolayı kaldırılır: ilki, artık siyasi otorite tarafından müzakere ve taviz ile değil de baskıyla karşılanmaya başlayan popüler protestolar üst sınıfların anti-Jakoben söylemiyle birlikte bir korku kaynağı haline gelmiştir ve ikincisi, bu baskı yeni politik ekonominin zaferiyle güçlenmiştir (Thompson, 1993b: 249-250). Özetle, yeni politik ekonominin kavramlarıyla anti-Jakobenizmin evliliği eski paternalist anlayışın ölümü anlamına gelir. Buna benzer şekilde, Johnson eski paternalizmin ölümünün bir örneğinin de 1846'da yerel düzeyde eski geleneklere ve kalıplara önem vermeyen profesyonel ve formel kırsal mahkemelerin insanların taleplerine cevap vermeye daha yatkın olan amatör mahkemeler ile ikamesi olduğunu söyler. Bu bağlamda, tarihsel hakların yerine daha rasyonel ve formel bir hukuk sistemini öngören 19. yüzyılın hukuk reformu bu minvalde değerlendirilebilir (Johnson, 1993: 148-150).

¹⁸ Bu söylem İngiliz toplumunda geleneğin ne kadar etkili olduğunun bir başka işaretidir. Zira, levellerlar İngiliz Parlamentosu'nda 1645-1649 yılları arasında etkili olmuş radikal milletvekillerine verilen addır. Bu grup genel oy hakkı, dinsel hoşgörü ve yazılı anayasayı savunmuştur. Ünlü İngiliz tarihçi Christopher Hill 1640 İngiliz Devrimi adlı kitabında bu grubun taleplerini küçük burjuva talepler olarak değerlendirir (2005: 73).

¹⁹ Temel hedefi makineler olan 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan işçi hareketi.

²⁰ Brown bu ayaklanmalarda marketi kendi doğal işleyişine bırakma niyetlisi Adam Smith taraftarlarının ve problemleri eski ahlak ekonomisi çerçevesinde çözmeye çalışanların bir mücadele içerisinde olduğunu belirtir (1993: 306).

²¹ Napolyon Savaşları.

Özetle, endüstri öncesi zamanların toplumsal bağlamında pazar, endüstriyel çağlardakinden farklıydı, bu pazarda ahlak ekonomisinin mantığı yürürlükteydi:

“ ‘Endüstri öncesi’ bir toplumda pazarın çatışmaları tabii ki, herhangi bir ulusal deneyimden daha evrenseldir. Ve ‘mantuki fiyat’ın basit düzeydeki ahlaki düşünme biçimleri eşit derecede evrenseldir (...). Çok az folk ritüelleri hasat-evinin ziyafetleri ve akşam yemekleri, festivalleri ve şölenleri ile beraber alet edavatlarında olduğu gibi, bu etkililik ile onsekizinci yüzyıl sonuna kadar yaşayabilmiştir. Hatta manüfaktürel bölgelerde yıllar hala bankaların değil mevsimlerin ritmine uygun olarak işliyorlardı. Açlık bu topluluklara her zaman derin bir ruhsal şok olarak geliyordu. Bu eşitsizliklerin bilgisine eşlik ettiği zaman, ve manipüle edilmiş bir kutluk şüphesine, şok çok büyük kızgınlıklara dönüşüyordu” (Thompson, 1993b: 257).

Thompson’a göre, yeni ekonomi politiğin etkinliği eski ahlak ekonomisinin ortadan kalkmasına işaret eder. Diğer taraftan, kalabalığın ahlak ekonomisi için yok olması daha uzun bir zaman ister; bu miras erken kooperatif un değirmenleri, Owenci sosyalistler tarafından yerden kaldırılır ve *Toptancı Kooperatif Derneği’nin* (Cooperative Wholesale Society) bağrında yıllarca ikamet eder (1993b: 258).

Thompson’a Eleştiriler

Thompson’un İngiliz kalabalıklarının ahlak ekonomisi üzerine olan makalesine bir eleştiri John Stevenson’un “*Food Riots in England, 1792-1818; İngiltere’de Yiyecek Ayaklanmaları, 1792-1818*” adlı makalesinde yapılır. Bu makalede, Stevenson Thompson’la ayaklanmalara katılan insanlar arasındaki disiplin, ithalat yüzünden insanların öfkesi ve fiyat koyma pratiğinin bu ayaklanmaların önemli bir unsuru olduğu görüşlerini paylaşır. Bunlara ek olarak, O’na göre de sıradan insanın mutfağında ekmek en önemli yiyecektir ve ekmeğin fiyatı kadar beyaz ekmeğin siyah çeşitlerine doğru dönüşümü de yoksul insanlar için 18. yüzyılda önemli bir olaydır (1974: 33-34). Bununla birlikte, Stevenson “E. P. Thompson’un çalışmasının bize neden bazı bölgelerin ayaklanmaya daha yatkın ama diğerlerinin yatkın olmadığını söylemez” sorusunu sorar. O’na göre, genelleşmiş ekonomik ve sosyal analizler bu soruya bir cevap getirmez. Bu bağlamda, bölgesel düzeydeki ekonomik ve sosyal analizlere ihtiyaç vardır (1974: 67). Bu eleştiriye karşın, Thompson bu problematiğin kendi metninin bir teması olmadığını söyler. Dahası, Stevenson’un önerdiği böylesi bir çalışmanın sonuçlarının kendi varsayımları ile zorunlu olarak çelişmesi gerekmediğini belirtir (1993c: 261-262).

Dale Edward Williams “ ‘Were Hunger Rioters Really Hungry? Some

Demographic Evidence -Açlık' İsyanları Gerçekten Aç mıydı? Bazı Demografik Kanıtlar" ve " *'Morals, Markets and the English Crowd in 1766' - 1766'da İngiliz Yığınları, Ahlak ve Piyasalar*" isimli makalelerinde Thompson'un çalışmasına eleştiriler yöneltmektedir. Adı geçen ilk makalede, Williams Thompson'u iktisadi kriz dönemlerinde isyancıların gerçek konumunu göstermekten ziyade onların eylemlerini meşrulaştırmak ve ahlak ekonomisi yaklaşımını daha ekonomik ve niceliksel bir yaklaşımın yerine koymakla itham eder. Buna ek olarak, Thompson sefalet ile popüler şiddet arasındaki ilişki ile de ilgilenmemektedir (1976: 70). Bunun yanı sıra, isyan eden ve etmeyen bölgelerin demografik yapılarını, sefalet ile isyanlar arasında herhangi bir nedensel ilişki olmadığını açıkça göstermesine rağmen isyancıların gerçekten aç olduklarını ileri sürmektedir. Açlık, örneğin 1766 isyanlarını açıklamak için gerekli ama yetersiz bir nedendir. Buna ilaveten Williams isyan eden ve etmeyen bölgelerin ekonomik olarak aynı durumda olduklarının gösterildiğini ve dolayısıyla isyan etmeyenlerin niye isyan etmediklerinin izahının gerekli olduğunu öne sürer. Ardından, 1766 isyanlarının istisnailiğini gözler önüne seren Cambridge örneğine atıfta bulunur (1976: 74-75). İkinci makalede, Williams, Thompson'un tarihsel süreçte belirleyici değişken olarak yapı yerine deneyimi koyduğunu ve 'yığının' Thompson için 'hem muhalefetin belirtisi hem de aracısı olduğunu' belirtir. Thompson'un çıkarımları tarihsel bağlam içerisinde dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu anlamda, yığınların bu dönemde kırsal alanda her zaman hazır ve nazır mı oldukları yoksa isyanlarında ahlaki iktisadın geleneklerini mi barındırdıkları sorusunu sorar. Ardından Thompson'un makalesini bu soru ışığında 1766 isyanları örneğinde eleştirmeye çabalar (1984: 56-58). Williams öncelikle isyanların büyük bir kısmının iki bölgede gerçekleştiğini ve sorun çıkarmaya meyyal bölgelerin ortak özelliklerinin iktisadi uzmanlaşma ile ticarete bağımlılık olduğunu ileri sürer (1984: 58 ve 62). Bu anlamda ahlak ekonomisi yaklaşımı bu isyanları açıklamada gereksizdir. Ayrıca bu dönemde açlıktan ölümlerden bahseden pek az gazete vardır. Sonuç olarak, normal bir müdahale sonucu düzen sağlanmış ve kapitalist sistem yeniden kurulmuştur (1984: 68-69). Diğer bir ifadeyle Williams'ın rahatsızlığı eski ahlak ekonomisinin yeni bir ekonomi politik ile tehdit edilmesinden değil serbest piyasa ekonomisinin çöküşündendir. Eleştirisi üç hat üzerinden ilerler:

"(...) ilk olarak, huzursuzlukların doğası, kapsamı ve yeri Thompson'un 18. yüzyıl İngiltere'si için çizdiği sosyal çatışma resminin mantıken öngörmesi gereken şekilde değildir; ikincisi, isyanlar ikili bir 'güç sahası' yapısı oluşturmaktan ziyade üçlü bir yapıya işaret etmektedir – burjuvazi (gentry), orta gruplar ve işçiler; üçüncü olarak, Thompson'un tarihsel süreçte aracı bir güç olarak 'deneyim' üzerindeki vurgusu, Thompson'un dünya algısı ile anlaşılabilir olan ekonomik değişim güçleri – temel olarak pazarlama sistemi – üzerinde yetersiz bir ilgi sonucunu doğurmuştur." (1984: 69)

Williams'a göre bu isyanlar istisnai idi çünkü, yiyecek isyanlarının sıklığı ve yoğunluğu sabit değildi, 'isyankar bölgeler nadiren örtüşüyordu' ve tekil olayların yekunu da seyrekti. Pazarlama sistemine katılanlarla isyan edenler de aynı kişilerdi. Ayrıca, Thompson'un modeli orta sınıfa içermediğinden dolayı da yetersizdi (1984: 69-71). Thompson'a benzer eleştiriler Brown tarafından da yapılır. Brown'a göre de Thompson'un modeli orta sınıfın motivasyonlarını görmezden geliyordu. Öte yandan orta sınıftan insanlar işportacılara ve satıcılara karşı eski mevzuatı yeniden işletmek üzere yerel otoriteleri göreve çağırma konusunda önemli rol oynadılar (1993: 326-327). Özetle Williams, Thompson'un modelinin yetersiz olduğunu, insanların çoğunu resmin dışında bıraktığını ve ayaklanmaların kurumsal sebeplerini Thompson'un analizinde anlayamadığını söyler (1984: 73).

Thompson cevabında, insanların davranışlarının nasıl gelenekler, töreler ve kültür tarafından şekillendirildiğini göstermeye çalıştığını belirtir (1993c: 262). Şunu ileri sürer:

"Gerçek bir kıtlık (...) genellikle isyanı tetiklemez çünkü isyancıların rasyonel olarak hedef alabileceği pek az şey vardır (...) İsyan çoklukla rasyonel bir cevaptır ve umutsuz veya çaresiz insanlar arasında değil, fiyatlar artarken ve istihdam bulunamazken varolan azıcık yiyeceğin de ihraç edildiğini gören, kendileri için bir şeyler yapmaya pek az güçleri olduğunu bilenler arasında baş gösterir" (1993c: 264-265).

Thompson, Asya'dan da örnekler verir; bu kıtadaki devasa kıtlığın isyana yol açmadığını belirtir. Ayrıca isyan teriminin, açığa çıkardığından fazlasını gizleyen, sorunlu bir terim olduğunu, insanların basit bir tepkisi olmadığını ve karmaşık kolektif bir davranış olduğunu ileri sürer (1993c: 266). Williams'ın eleştirilerinin aksine Charlesworth ile Randall Thompson'un duruşunu destekler. Bu iki yazara göre, Williams isyancıların başka herhangi bir sistem olmadığından piyasa sistemine karşı eyleme geçmedikleri görüşünde haklıdır. Öte yandan, ne zaman ki piyasa sisteminin gerekleri fakirlerin yaşam standartlarını tehdit etmeye başlamıştır, bu insanlar eski ahlak ekonomisinin fikirlerine meyil etmeye başlamışlardır (1987: 201). Buna ek olarak, Williams'ın isyanların yaygınlığı hakkındaki fikirlerini tüm isyanların incelenmesinin zorluğu temelinde eleştirirler. İkinci olarak, Williams'ın haritasının boş alanlarında aslında olup bitenin gündelik yiyecek pazarlaması olduğunu belirtirler. Onlara göre 18. yüzyıl İngiltere'sinin sosyal coğrafyası, ülkeyi yiyecek isyanlarının çıktığı ve çıkmadığı biçiminde basit bir ikircikliliğe ayırmaya müsaade etmeyecek denli karmaşıktır (1987: 202-203). Dahası, Williams makalesinde otoritelerin eylemleri ve tavizleri hakkında hiçbir şey söylememektedir. Williams'ın makalesinde Thompson'un yiyecek isyanlarının alışlagelmiş hakların önlenmesinin bir sonucu olduğu noktası tamamen göz ardı edilmiştir (1987: 205). Charlesworth ile Randall

tarafından Williams'a yöneltilen bir başka eleştiri de isyanların kapitalist sistemin restorasyonu ile değil yığın hareketine geçmesiyle neticelendiğidir: "isyanlar nihayetinde ahlak ekonomisi modelinin öngördüğü ve yiyecek isyancılarının beklediği şekilde taviz ve düzenlemelerle sonlanmış" (1987: 211-212). Son olarak, Williams ve Brown'ın orta sınıfın göz ardı edilmesi yönündeki eleştirilerine karşılık Thompson'un modelinin nihayetinde yığın ile burjuvazi (gentry) arasındaki ilişkiye dayandığını ve böylelikle bu modelde üçüncü bir güce yer olmadığını ileri sürerler (1987: 213). Ancak bir başka makalede bu eleştirinin geçerliliğini kabul ederler (2000: 8).

Williams'ın eleştirilerine benzer bir biçimde A. W. Coats " *Contrary Moralities: Plebs, Paternalists and Political Economists* - Karşıt Ahlaklar: Plebler, Paternalistler ve Ekonomi Politikçiler" ve Elizabeth Fox-Genovese " *The Many Faces of Moral Economy: A Contribution to a Debate* - Ahlaki İktisadın Çoklu Yüzü: Tartışmaya bir Katkı" adlı makalelerinde Thompson'u eleştirmişlerdir. Coats hayatın öncelikli gereğinin Smithçi analizle uyumlu olduğunu ve klasik iktisadın aydınlanmanın liberal-ahlaki felsefesinde temellendiğini iddia ederek Adam Smith'in kara ticareti tezini desteklemeyi dener (1972: 131-133). Ancak Thompson bu konuda "ahlaki zorunluluklardan arındırılmış, nesnel bir mekanizma olarak iktisat kavramının" merkantilist dönemde kendisini gelenekselci iktisattan ayırdığını öne sürer. Bu durumda Thompson'a göre bu ayrılma söz konusu eleştiriye çürütür (1993c: 270).

Öte yandan Genovese, sanayi öncesi dönemlerde insanların sefil durumundan bahseder. Böylece Thompson'u geleneksel romantikliğe yatkınlık ile itham eder (1973: 161 ve 166). Tarım süreci özellikle 18. yüzyılın ortalarından sonra yaşam seviyesini yükseltmiştir (1973: 164). Buna ek olarak, Thompson'un paternalist ve popüler çıkar arasındaki çatışmaları görmezden geldiğini söyler: "... [Thompson] klasikçi yerine daha uyumlu ve sorumlu bir sosyal düzenin konuşmacısı olarak gördüğü paternalisti desteklemeye meyyaldır". Piyasa ekonomisinin tartışılmayacak felaketlerin yanı sıra seçme özgürlüğü veya kendini daha müreffeh yapabilme hakkı gibi Thompson'un göz ardı ettiği bazı haklar da getirdiğini belirtir. Ayrıca hem geleneksel hem de klasik iktisatçıları ahlaki bir yaklaşım getirebileceklerini ileri sürer (1973: 166-168). Fakat Thompson Coats ile Genovese'ye cevap olarak Smithçi doktrinlerin ahlakilik karşıtı yönüne dikkati çeker ve bu doktrinlerin iki önemli eksiği olduğunu söyler. İlk olarak, bunlar ampirik değil doktrinlerdir ve ikinci olarak da yokluğa karşı yüksek fiyat fikrini desteklemektedirler (1993c: 282-283). Ardından Thompson yüksek fiyatların zenginler için pek önemli olmadığını ve orta sınıflar için ancak can sıkıcı olabileceğini, fakat fakirlerin hayatta kalabilmelerine karşı gerçek bir tehdit olduğunu ve bu anlamda yiyecek isyanının yokluğa bir çözüm olabileceğini fakat, yüksek fiyatlara karşı çaresiz kalacağını belirtir (1993c: 285).

John Bohstedt, Thompson'un makalesine yönelik yiyecek isyanlarına kadınların katılımı konusunda başka bir eleştiri getirir. Ona göre kadınlar yiyecek isyanlarının hakim figürü değildiler ve yiyecek isyanları belirgin olarak feminen bir olay değildi (1988: 89-90). Bohstedt yiyecek isyanlarında kadınların genellikle temsil edilmediklerini, bu isyanlara katılmış olabileceklerini ama kesinlikle isyanlara yön veremediklerini ileri sürer. İstatistiklere göre toplam erkek kalabalığı kadınlarınkinden çok daha fazlaydı, yani feminen yiyecek isyanı mitleri mesnetsizdi. Bu durumda kadınların yiyecek pazarında hane ekonomisini korudukları fikri yanlıştır (1988: 92-93). Bohstedt'e göre, sanayi öncesi çağlarda kadınlar hane ekonomisinin önemli bir parçasıydı ve yiyecek isyanlarına aktif olarak katıldılar; alt sınıflardan kadınlar eve ekmek getirenlerdi. Kadınların yiyecek isyanlarındaki rolünün aile için alışveriş yapmaktan kaynaklandığını söylemek anakronistik bir hatadır. Kadınların böyle bir rolü olduğuna dair net bir kanıt yoktur; onların isyanlardaki rolü ayrışmamış hane ekonomisinden ve "enformel cemaatsel ağlardan" doğmuştur (1988: 92, 97 ve 98). Yiyecek isyanlarında kadınların şiddete başvurmaları konusunda Bohstedt iki model belirler. İlk modelde, geleneksel kasabalarda kadınlar ile yiyecek isyanları cemaat siyasetinin 'organik' bir parçasıdır ve çok az şiddet kullanılmıştır. İkinci modeldeyse, büyük sanayi kentlerinde, yiyecek isyanlarının çokça bayağı şiddet kullanan kadınlarca sürüklendiği belirtilir (1988: 110). Sonuç olarak Bohstedt "... yiyecek isyanları özellikle feminendi denemez. Hane ekonomisi sadece ev kadınınca değil tüme hane halkınca savunuldu. Baskı toplumsal cinsiyet gözetmedi" (1988: 121). Bu eleştiriye karşılık olarak Thompson, öncelikle böyle bir mitin olmadığını, hiç kimsenin, hiçbir tarihçinin böyle bir mit ortaya atmadığını söyler (1993c: 306). Ardından Thompson Bohstedt'in istatistikleri kullanma biçiminin yanlış olduğunu çünkü erkek ve kadın katılımcıların sayısının olayların akışı çerçevesinde dalgalanmış olabileceğini belirtir ve bu argümanı destekleyen bazı örnekler sunar (1993c: 308-314). Thompson Bohstedt'in alışverişleri kimin yaptığı hakkındaki argümanlarına cevap verir. Thompson'a göre yerel pazarlarda alışveriş edenlerin çoğunluğu kadındı: "aslında meyve-sebze pazarları bazen kadın pazarları olarak anılırdı" (1993c: 316). Buna ek olarak, pazar sosyalleşmek için çok uygun bir mekan olduğundan kadınlar burada katılımlarını gerçekleştirmiş olabilirler. Thompson'a göre, Bohstedt hiç kanıt göstermeden hem aile gelirinin hem de gerekli alımların haftalık olarak erkek tarafından yapıldığını söyler. Diğer bir deyişle, sağ duyu bize kadınların yiyecek pazarlarında olan biten hakkında bayağı bilgili olduklarını söyler (1993c: 319). Thompson'a göre hane ekonomisindeki rollerinin yanı sıra kadınların otorite alanı onların isyanlara katılımını belirleyen bir diğer etkidir. Yemek pişirip içki hazırladıklarında yiyecek fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı daha duyarlıydılar (1993c: 321-322). Bunun yanı sıra, otoritelerin kadınların katılımını tatsız bulduklarına dair pek az kanıt vardır (1993c: 325). Sonuç olarak:

“Yetki sahibi erkekler kadın dilinin şiddetinden ve suçlayıcılığından halen korkmaktaydılar ve kadınlar amaçlarına bu yollarla ulaşmaktaydı. Susannah Soons 1767’de Norwich’te birkaç provokatif konuşma yapmaktan, Leicester’de Mary Watts ise mahkemeye ‘ahlaksız ve tasvip edilemez dil ve mimikler’ ile ‘saldırmaktan’ hüküm giymişti. 1812’de Montrose’de İsyân Yasası okunurken ve askerler kalabalığı dağıtmak için konuşlandırılmışken Elizabeth Beattie ‘O kağıdı bu adamın elinden alacak hiç kimse yok mu?’ diye bağırmış ve Yasayı almayı denemişti.” (1993c: 333).

Sonuç olarak Thompson’un 18. yüzyılda İngiliz kalabalıklarının ahlak ekonomisi hakkındaki çalışması alt sınıflar arasındaki rahatsızlıkların yaygınlığından, aşağı tabakaların kafalarında böyle bir bilincin olup olmadığına, eylemlerin kapitalizmin restorasyonu ile birlikte son bulduğundan bu eylemlerin İngiltere çapındaki yaygınlığına kadar birçok eleştiri ile karşılaştı. Thompson’un bu eleştirilere cevaplarını yukarıda elden geldiğince verilmeye çalışıldı. Bununla birlikte, bu eleştiriler içerisinde, orta sınıfın Thompson’un modelinde göz ardı edildiği biçimindeki eleştiri diğerlerine kıyasla daha makul gözükmektedir. Fakat, yine de şu söylenmelidir ki, Thompson’un analizi büyük ölçüde üst ve alt sınıfların kültürleri arasındaki karşılıklı ilişkisellik üstüne kurulmuştur. Diğer bir ifadeyle, böylesi bir eleştiri, her ne kadar makul görünse de, Thompson’un modellemesinin ya da argümanlarının ‘dışından’ yapılmış bir eleştiri olarak kalır.

J. C. Scott ve Ahlak Ekonomisi

“Ve Polo: ‘Biz canlıların cehennemi gelecekte var olacak bir şey değil, eğer bir cehennem varsa, burada, çoktan aramızda; her gün içinde yaşadığımız, birlikte, yan yana durarak yarattığımız cehennem. İki yolu var acı çekmemenin: Birincisi pek çok kişiye kolay gelir: cehennemi kabullenmek ve onu görmeyecek kadar onunla bütünleşmek. İkinci yol riskli: sürekli bir dikkat ve eğitim istiyor; cehennemin ortasında cehennem olmayan kim ve ne var, onu aramak ve bulduğunda tanımayı bilmek, onu yaşatmak, ona fırsat vermek.’ “

Italo Calvino, Görünmez Kentler, s. 204.

Thompson makalesinde fakirlerin ekonomisinin yerel ve bölgesel olduğunu ve kendine yeterlilik ekonomisinden türetildiğini söyler (1993b: 212). Bu noktada, iki önemli araştırmacı, James C. Scott ile Eric M. Wolf, Thompson’un modeline yakın bir çerçeve oluşturmayı denerler. Thompson’dan farklı olarak esasen köylülere, ekonomilerine ve köylü isyanlarına odaklanırlar; ama bu üç araştırmacının analiz ettiği yoksulların ekonomisinin temel özelliklerinin birbirine benzediği açıktır.

Scott'un araştırma alanı Güneydoğu Asya'dır. Çalışmalarında bu bölgede yaşayan köylülerin ekonomisini, kolektif eylemlerini ve 'direniş sanatlarını' anlamaya çalışır. "Yeterlilik ahlakını (subsistence ethic) köylü siyasetinin merkezine koymayı" dener. Ona göre köylülerin ahlak ekonomisi üç unsuru kapsar: ekonomik adalet kavramları, sömürü ilişkisini kavrayışları ve kendi üretimlerine yönelik taleplerin hangilerinin kabul edilebilir hangilerinin ise kabul edilemez olduğuna yönelik fikirleri. Kıtık sınırına yakın yaşadıklarından temel eğilimleri "risk almamaktır"; yani, onların sözlüğünde kar maksimizasyonunun bir anlamı yoktur ve "öncelikle güvenlik ilkesi" (safety-first principle) esas motivasyonlarıdır. Her ne kadar radikal bir biçimde eşitlikçi olmasalar da zenginden ve otoritelerden eli açık olmalarını beklerler (1976: 3-5).

Scott köylülerin, bu toplumun sosyal değiş tokuş ve iktisadi ilişkilerinde kökü olan yeterlilik ahlakının iki temel dönüşümden etkilendiğini ileri sürer. Bunlardan biri Kuzey Atlantik Kapitalizmi'nin empoze edilmesidir; diğeri de sömürge yönetimi altında modern devletin gelişimidir. Bu anlamda devlet sadece piyasa ekonomisini garanti almak için gerekli yasal mekanizmanın kurucusu değildir, aynı zamanda devlet mekanizması köylü kaynakları üzerinde bizzat hak iddia etmektedir. Bu durumda köylülerin bu dönüşüm dönemi esnasındaki öncelikli sorunları, asgari geliri elde edebilmek olmuştur. Ayrıca bunun bazı kültürel sonuçları da vardır çünkü, asgari gelirin altına düşmek bazı sosyal ve törensel gereklerin ortadan kalkmasına, daha da kötüsü sürekli bağımlılık konumuna düşmeye yol açmaktadır. Scott patronaj ilişkilerinin geleneksel biçimleri ile karşılıklılık ya da yeniden dağıtım mekanizmalarının bu perspektiften incelenmesi gerektiğini ileri sürer (1976: 6-9). Aslında Scott'un temel teması, Thompson'a benzer bir biçimde, kapitalizmin tarımsal bölgelere girişiyle köylü cemaatlerinin bu yerel ve kapalı ekonomilerinin tehdit altında kalmaları ve yeterlilik ahlaki ile ahlaki ekonomisi anlayışından meşruiyetlerini alan direniş ve isyanlardır. İki önemli noktaya dikkat çeker: biri toprak sahiplerinin, tefecilerin veya devletin köylü gelirleri üzerinde hak iddialarıdır, diğeri ise yeterliliği sağlamak için toprağın dağıtımıdır (1976: 10).

Scott'a göre, köylünün karı maksimize etmektense bir felaket olması ihtimalini en aza indirmeyi tercih etmesi anlamına gelen önce güvenlik ilkesi, köylülerin bilinçliliğinin, yani yeterlilik ahlakının, ana belirleyicilerinden bir tanesidir (1978: 18). Diğeri bir deyişle, onların esas kaygısı yiyecek ihtiyaçlarını güvence altına almaktır. Bu kavram aynı zamanda ekip biçenin "risklerin potansiyel olarak faciaya yol açabileceği anlayışıyla alınmadığı yeterlilik rutinleri etrafında defansif bir ağ" örne çabasını ifade etmektedir (1976: 24). Başka bir ifadeyle, köylüler ancak yeterlilik seviyesinde yaşadıkları ve ufacık bir yanlış hesabın hayatları açısından bir felaket anlamına geleceği için, günlük faaliyetlerinde her zaman risk almaktan kaçınmışlardır. Bu çerçevede, köylü toplumundaki birçok kişiler arası ilişkiyi yöneten karşılıklılık

normu ile patronaj ilişkileri köylülerin sosyal yaşamında çok önemliydi (1975: 493). Bu ilişki tarzında patron, müşterilerine yardım edecek bir pozisyonda tanımlanırdı. Diğer bir ifadeyle, seçkinler köylüleri korumak için kendilerine paternalistik bir sosyal pozisyon atfettiler (1976: 185). Ancak, bu hiyerarşi içinde devlet köylülere verdikleriyle değil onlardan aldıklarıyla ünlendi ve özellikle de sömürge rejiminde devlet tamamıyla yabancı bir güç olarak görüldü. Patronaj ilişkileri köylülere yokluk zamanlarında sosyal bir güvence sağladı ancak, bu ilişki aynı zamanda patronun köylülerin kaynakları üzerinde hak iddiasına da yol açtı yani, karşılıklılık ilkesi bu ilişki tarzında hakim unsurdu (1976: 27-29). Bu anlamda, dengeli karşılıklılık ile eşit değişim fikri toprak sahibi ile kiracısı arasındaki ilişkiyi şekillendirdi (1975: 497). Böylesi bir çerçevede, norm fakirin yeterlilik hakkı olduğu ve bu yüzden hiçbir seçkin talebinin bu hakkı ihlal etmemesi gerektiği ve aynı zamanda seçkinlerin yokluk zamanlarında fakirlerin temel ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiği idi. Dahası zengin köylülerden fakirlerin evlilik törenlerini yapmaları veya hısım akrabaya yardım etmeleri ya da dini faaliyetleri desteklemeleri beklenirdi (1976: 33 ve 41). Bu sosyal yükümlülükleri yerine getirenler saygıyı, sadakati ve tanınmayı hak etmiş olarak görülürdü²² (1985: 184):

“Burada kritik olan nokta, en baskıcı kırsal sınıf ilişkileri sistemleri hariç bütün sistemlerde bir çeşit karşılıklılık ve haklar kalıplarının mevcut olmasıdır; ki bunu köylüler kıt kaynakları kontrol edenlerin görevi olarak görür. Bu tarz normatif gelenekler ‘iyi’ efendi, adil kral ve saygın toprak sahibinin nasıl olacağı hakkındaki popüler anlayışa da yansımıştır. Her türlü statü ve güç hiyerarşisi meşrulaştırması da bu durumda ahlaki ağırlık taşıyan sorumluluk dağılımı yarattığını içerir. Bu anlamda statü ve güçte farklılaşmanın kabulü her zaman olumsaldır ve hiçbir zaman mutlak değildir” (1976: 181).

Mesela, *kenduri*²³ zenginlerin sosyal hayatı kontrol etmede ve düzenlemede kullandıkları hayırseverliğin temel unsurlarındandır. Hem fakirlerin hem de zenginlerin bu ziyafeti finanse etmesi beklenirdi ama zenginlerden doğal olarak daha fazla katkı beklenirdi. Bu ziyafet fakirler için et yiyebilme fırsatıydı (1985: 172-173). O’na göre köylülerin adalet ve eşitlik fikri bu karşılıklılık normu ile seçkinlerin asgari geçim seviyesini garanti etme görevleri tarafından şekillenirdi. Bu anlamda köylü

²² “Onlardan (zenginlerden, y.n.) daha şüpheli olarak düğünlerdeki müsrif kutlamalara sponsor olmaları, yakınlarına ve komşularına daha fazla hayırseverlik göstermeleri, yerel dinsel aktiviteleri finanse etmeleri, ve ortalama hane halkından daha fazla tabi olanları ve işçileri işe almaları bekleniyordu. Zenginlerden talep edilen cömertlik bedelsiz değildi. Bu onların artan prestijini bağlıyordu ve sonuçta topluluk içindeki pozisyonlarını meşrulaştırmaya yardım eden bir müteşekkiri müşteriler topluluğu ile çevrelenmelerine hizmet ediyordu. Dahası, bu durum, eğer ihtiyaç olursa, mallara ve hizmetlere dönüştürülebilecek olan bir toplumsal borçlar kümesini temsil ediyordu.” (Scott, 1975: 502).

²³ Hindistan’da yerel bir festivale verilen isim.

isyanının ana güdülerinden biri bu modeli yeniden kurmaktı (1976: 188). Bu çerçevede Scott, köy eşitlikçiliğinin radikalliğe değil muhafazakarlığa dayanmakta olduğunu öne sürer; bu ahlakın sosyal kuvveti köylerdeki fakirleri korumuştur; en zayıfların da yaşamlarını sürdürmesini sağlamıştır ve köylerde sosyal hayatı düzenlemiştir. Scott, köylü ayaklanmalarının büyük çoğunluğunun göreneksel hakları koruma dürtüsüyle ortaya çıktığını düşünür (1977a: 237).

Argümanında bir diğer önemli tema ise iki biçim alan yerelciliğin ahlak ekonomisidir. Bunlardan ilki şudur: kaynakların yeterli olduğu durumlarda her aile yerel cemaat içinde geçimlerini sağlayacak kadar yiyecek alabilme hakkına sahip olmalıdır. İkinci olarak ise, bir sosyal birim olarak köy, geleneksel olarak üyeleri tarafından kullanılan kaynaklar (toprak, ormanlar, vs.) üzerinde hak sahibidir. Toprakların yabancılara satılmasına karşı köylülerin öfkesi bu çerçeve içinde anlamlıdır (1977b: 214-215). Scott'a göre yerelciliğin ahlak ekonomisi temel olarak yerel göreneğin korunması anlamına geliyordu. Güneydoğu Asya'da yerel hakların savunusu köylü hareketlerinin önemli bir parçasıydı. Bu anlamda, devletin hak iddiaları "göreneksel geçim/yeterlilik hakları geleneğiyle" çatışma halinde olduğu zaman yazılı olmayan kanunun savunulması gözlemlenebilir. Bu küçük geleneğin hakları devlete ve toprak sahiplerine karşı olduğu gibi başka köylere karşı da savunulabilir (1977b: 216-218).

Scott'a göre, sömürge devletinin gelişimi ile kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması yukarıda bahsedilen kalıbı zorladı. Bu gelişmeler köylüleri piyasa merkezli güvensizliklerin önüne attı. Dahası, köylü cemaatlerinin korumacı değerlerini de erozyona uğrattı. Aynı zamanda toprak sahiplerine yalnız köylülerden daha fazlasını alma imkanı tanımadı, toprakta çalışanların gelirleri üzerinde sabit bir vergi de oluşturdu. Bunlara ek olarak, devlet köylüler aleyhinde sürekli artan oranlarda vergiler koymaya başladı (1976: 57). İktidarın el değiştirmesinin bir başka sonucu olarak Scott, zengin köylülerin yükümlülüklerini bir kenara bıraktıklarını ve köylülerle pazarlık süreçlerinde daha güçlü bir konuma geldiklerini ileri sürer (1972: 8 ve 1985: 189 ve 305). Sonuçta, köylülerin geçim olanakları sınırlandı ve fakir köylüler kapitalist piyasa ekonomisinin güvenilirmez ellerine bırakıldı. Piyasa ekonomisine ek olarak sömürge idaresi vergileriyle köylülerin hayat koşullarını daha da zorlaştırdı. Devlet, hiçbir şeyin vergiden muaf olmayacağı şekilde vergilendirme sistemini genişletti. Köylülerin en temel geleneksel hakları, ormanlar veya balıklar üzerindeki hakları devlet tarafından ellerinden alındı (1976: 90 ve 94-95). Toprak sahiplerinin suçlanmaları tam olarak devlet tarafından desteklenen ticarileşme baskılarına yanıt niteliğindedir:

"Sömürge devleti, yasal sistemi ve zor kullanma gücüyle sözleşmeler empoze etti, huzursuzlukları bastırdı ve toprak sahibinin ekonomik gücünden en üst seviyede yarar sağlamasını siyasal olarak mümkün kıldı" (Scott, 1975: 528).

Sömürge devleti, yerel yetkililer ve toprak sahiplerinin yerel cemaatle olan bağlarını da koparacaktı. Bu yetkililer ve toprak sahipleri merkez ile ilişkileri sürdüren yerel varlıklar olmaktan çıkarak yerellelikle ilgilenen merkezin adamları halini aldılar (1972: 18). Scott'a göre ahlaki iktisadın ya da köylülerin geçim ahlakının ortadan kalkmasının bir sonucu olarak isyan ve direniş Güneydoğu Asya'nın pek çok köşesinde görüldü. Diğer bir deyişle, köylülerin kendilerini ait hissettikleri hakları kapitalist tarım veya merkezileşen devlet tarafından ihlal edildiğinde huzursuzluklar baş gösterdi. Fakat, bu durumun siyasal etkisi bölgeden bölgeye farklılık gösteren ahlaki bağlama bağlıydı. İsyân edilmesi örneğinde, ayaklanma ihtimali bu ayaklanmayı bastırarak olanların zor kullanma kapasitesine bağlıydı (1977a: 237 ve 247). Scott'a göre isyanın bağlamı bazı başka değişkenlerden de etkilenmişti. Örneğin, medyanın homojenleştirici etkilerinin, yüksek toplumsal hareketliliğin ve merkezleşmiş piyasaların olmadığı bir ortamda, seçkinlerin zihinsel dünyasına dahil olmayı reddeden köylülerin sosyal özerklikleri daha yüksek bir ihtimaldi (1979: 100). Köylüler isyanlarında, yerel yükümlülüklerle bağlı olmadığı düşünülen yabancıların²⁴ toprak alımlarına ve tahılların ihracına karşı direndiler (1979: 111). Thompson'un anlatımına olan bu yakınlığa ek bir başka benzerlik de eş seviyeye getirme eğilimidir. Scott'a göre köylülerin nihai amacı gelir ve mülkü eş seviyeye getirmektir (1979: 122). Ayrıca yine Thompson'a göre benzer şekilde, köylü hareketlerinde adil fiyat kavramının önemi de Scott tarafından vurgulanır (1975: 499). İsyânların yanı sıra, köylüler ayakta kalabilmek için çeşitli stratejilere baş vurdular (1977a: 238). Başka bir ifadeyle, Scott sadece köylü isyanlarına bakmakla kalmayıp isyan dışı direniş biçimlerini de anlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda ona göre aşağı kesimlerin zihin evrenlerini anlamada gündelik taktikler, ritüeller, şarkılar, söylentiler, popüler hikâyeler (1995: 44) ile çarpıtılmış adetler (profanations) (1977b: 224) önemliydi. Bunlar Scott'un gizli senaryolar (hidden transcripts) olarak adlandırdığı, görünümün değişmesinin siyasetiydiler (1995).

Michael Adas, Scott'u sömürge öncesi ekonomi politigin seçkin tarafını görmezden gelmekle eleştirir. Adas, seçkin boyutun yokluğunda Scott'un teorisinin sadece bir totoloji olduğunu söyler. Dahası, kendine yeterlilik ekonomisine odaklanması, köylülüğün durumunu etkileyen diğer konulara önem vermesini engeller. Scott'un, köylülerin "üretimlerinden sadece hayatta kalmalarına yetecek kadarı ile yetindikleri ve yeni mahsulleri ettikleri" şeklindeki örtük argümanı sorgulanabilir (Adas, 1980: 525-526). Adas'a göre köylülerin dinlerini savunmak veya popüler yerel liderleri desteklemek için de isyanlara katılması bir olasılıktır. Ahlaki iktisat konusunda Scott'un yaklaşımı sömürge öncesi dönemdeki cemaatsel uyum ile birlikteliği abartmaktadır. Adas'a göre, işbirliğinden ziyade rekabet köylülerin hayatta kalma mücadelesinin anahtar terimidir (1980: 527-528):

²⁴ Scott'a göre, dışarılıkları (outsiders) dışlama eğilimi ahlaki yükümlülüklerinin bir ögesi olan köylü yerelciliğinin basit bir sonucudur (1977b: 213).

“Pek çok durumda köylüler ürettikleri mahsullerden ‘asgari geçim’ için gerekenden fazlasını istedikleri için; yabancı yöneticileri ritüel ve dini-siyasi meşruiyete sahip olmadıkları için veya kendi dini inançları ile göreneksel kalıpları tehdit edildiği için isyan etmişlerdir. Köylüler peygamber kurtarıcıları veya milli liderleri adına, hipotetik ahlaki iktisadi tekrar kurmak için değil özgül sosyoekonomik rahatsızlıkları ortadan kaldırmak, etkin ve gerçekten karşılıklı olan bağımlılık ağlarını yeniden kurmak ve anlamlı sosyal ilişkiler ile kabul edilebilir köy cemaatlerini restore etmek için hareketlendiler” (Adas, 1980: 540).

Aynı minvalde, Theda Skocpol, Scott’u yaklaşımının kolonyal dönem öncesi köylü topluluklarının içsel çelişkilerini ve yarışmacı ilişkileri göz ardı ettiğini söyleyerek eleştirir. Skocpol’e göre, Scott’un kültürel yaklaşımı bütün çeşitlemeleri içermez (1982: 360).

Açıktır ki, Scott’un köylülerin ahlak ekonomisi üzerine olan tartışması Thompson’un tartışmasıyla ortak noktalara sahiptir. Adas’ın söylediği gibi, Thompson’a benzer şekilde Scott örtük olarak sosyal bilimcilerden köylü sorunlarına karşı bir duyarlılık geliştirmelerini ve onlardan köylü sorunlarıyla bir tür empati kurmalarını talep eder. Bununla birlikte, devlet veya hükümet Thompson’un çalışmasında, Scott’un modeline oranla daha paternalist bir yapıya sahiptir. Scott’un analizinde paternalizmin ağırlığı büyük oranda yerel görevlilerin ve özellikle toprak sahipleri ile zengin köylülerin omuzlarındadır. Thompson’a zıt olarak bu analizde devlet yabancı bir güç gibi görülür. Bunun en önemli nedenlerinden biri, devletin kolonyal karakteridir; yabancı ve kolonyal görevliler köylülerin ihtiyaçlarına, beklentilerine ve ahlak ekonomilerine duyarsızdır. Buna ek olarak, Trimberger, Scott’u sadece anti-kapitalist sınıf bilincini motive eden pre-kapitalist kültürün pozitif taraflarına bakmakla eleştirmekte haklı görünür. Trimberger’e göre, Scott, çatışmalı kültürel formlar ve yapısal koşulların arasındaki ilişkiyi analiz etmekte çok da başarılı sayılmaz (2002: 237).

Köylüler ve Ahlak Ekonomisi

James C. Scott’dan farklı olarak, Eric M. Wolf kırsal ilişkilerin ilkel formlarından köylülüğün tanımına kadar köylülüğün hemen hemen tüm boyutlarıyla ilgilenmiştir. Bununla birlikte, O’nun köylülüğün kendine yeterlilik ekonomisinin özelliklerine değinen argümanları Scott’un kaynaklarına benzer bir yerden beslenir.

Wolf’un köylülük tanımında, ekili bölgedeki köylü emeğinin üzerindeki toprak beylerinin taleplerine işaret eden kira fonunun üretimi önemlidir. İlkel çiftçiden köylüyü ayırt eden bu fondur. Üst sınıflara doğru akan bu fonun transfer yöntemleri farklılaşabilir fakat, artığı kontrol eden insanla üretici arasındaki bu asimetrik ilişki

bize köylülüğün tanımını verir. Bir başka deyişle, kırsal üreticiler kendilerinin toplumsal yapısının dışından gelen insanların taleplerine ve yaptırımlarına tabi olunca, yani, belirli bir devlet yapısına sahip bir topluma entegre olunca biz köylülük üzerine konuşabiliriz (Wolf, 2000: 27-28 ve 30). Bu çerçevede, köylülerin kendi hane halklarının temel ihtiyaçlarıyla ve üretim sürecindeki sorunlarla ilgilenmesi onlar için en öncelikli sorunlardır. Bu bağlamda, tüketim birimi köylü hayatının temel belirleyenisidir. Onların sonsuz problemi, kendi hane halkı üyelerinin hayatlarını sürdürebilmek adına ihtiyaçlarının bir dengesini sağlamaktır. Bu birim hayatlarının idamesinin araçlarının yanı sıra bazı toplumsal hizmetleri de sağlar (2000: 32 ve 35). Bu bağlamda, köylülük çiftçilikten ayırt edilmelidir:

“Köylüler bu yüzden pazara tümüyle katılan ve geniş bir toplumsal ağ içinde kendilerini bir statü kurma oyununa hasreden üreticilere benzemezler. Toprak üzerindeki sürekliliği ve hanesinin yaşamını sağlamak için köylü genellikle pazarı kendinden uzakta tutar, sınırsız bir pazar katılımı kendi yaşamlık kaynaklarını tehdit eder. Bu yüzden o, toprağa erişimini ve akrabalarının ve komşularının emeklerini garanti eden geleneksel düzenlemelere bağlı kalır. Dahası, o geçimlik için garanti edilmiş bir üretim bağlamı içinde ürünlerinin satışını onaylar. Köylülükten çiftçiliğe geçiş, bununla birlikte, sadece psikolojik bir yönelimdeki geçiş değildir, bu insanların kendi tercihlerinin yapabildiği sınırlar içindeki kurumsal bağlamda ciddi bir değişikliği içerir” (1973: xiv-xv).

Wolf modelinde üç farklı mülkiyet biçimini birbirinden ayırır; patrimonyal, prebandal ve merkantil. Lordların ve köylülerin arasındaki geleneksel karşılıklı ilişki formlarını ilk ve ikinci mülkiyet biçimi içinde görür. Wolf’a göre, lordlara sunulan hizmetler belirli bir törensel boyut içerir ve lordlar çoğunlukla, bunlara aynı ölçüde cevap verirler. Aslında, Wolf’un ahlak ilişkisi kavramı, tam da böylesi bir karşılıklı ilişkisellik çerçevesi içine oturur. Bu törensel boyutların köylü toplumlarında bir çok işlevi vardır; lordlar ve köylüler arasındaki asimetric ilişkileri dengelediği gibi lordları kendi meşruiyetlerini kazandıkları kutsal bir çember içine de sokar (2000: 88, 91 ve 93). Topluluğun içindeki kaynak dağıtımını ve patronlarla bağların kurulması, köylülerin riskten uzak durmaya ve kendi düzenlerini sürdürmeye çalışmalarıyla tekrarlanan yollardan geçer (1973: 279). Bu karşılıklı toplumsal yapıda köylüler adil olanın ne olup ne olmadığına dair derin bir duyguya sahiptirler (1973: xiii). Wolf’un ahlak ekonomisi kavramının bir başka boyutu da bu adalet duygusudur. Mesela, köylüler için toprak doğadaki bir meta değildir, o satılmak ya da alınmak üzere yaratılmamış olan doğal görünümün bir parçasıdır, dahası, toprak bazı toplumsal yükümlülüklerle de işaret eder. Dolayısıyla, metalaştırıldığı zaman toplumsal bağlamını kaybeder. Kapitalizmin pre-kapitalist formlara girmesi geleneklerin doğal kılıfını kaybetmesi ve insanların kendi akraba ve komşularına olan önceki toplumsal bağlılıklarından

azade ekonomik aktörlere dönüşümü sağlamak üzere alıştıkları toplumsal matrisden koparılmaları anlamına gelir. O'na göre, kapitalizm –Kuzey Atlantik Kapitalizmi- yerel tarımsal bölgelerde insan acısını arttırmıştır ve köylülüğün ormanlara, nehirlere veya meralara olan geleneksel haklarına bir tehdit olmuştur, bu durum köylülüğün eşitlik düzeyine önemli bir tehdit oluşturur (1973: 277-279 ve 281).

Dolayısıyla, pre-modern dönemin alt sınıfları kapitalizmin kötülüklerine karşı çeşitli korunma yolları aramışlardır; ya kendi geleneksel kurumlarını koruma yoluna giderler ya da kendilerine güvenilir yerler sağlayabilecek olan alternatif biçimler ararlar. Wolf ikinci seçenekle ilgili olarak köylülerin kendi aralarında çeşitli koalisyon türleri kurduğundan bahseder. Köylülerin toplumsal hareketleri var olandan daha eşitlikçi ve adil bir yapıdadır (2000: 133 ve 170). Bu hareketlere karşılık olarak, iktidarı tutan geleneksel sınıfların tepkisi, bazı durumlarda kapitalizmin gelişiminin sonucu olarak ortaya çıkan yeni iktidar bloğuna katılmak olur ki, Wolf bu yeni iktidar bloğunun toplumun tümü için tam bir felaket anlamına geldiğini belirtir²⁵. Fakat, eski iktidar formları ve ilişkileri kapitalizmle birlikte tümüyle ortadan kalkmaz ve yeni ilişki biçimleri özellikle kolonyal düzen içinde gerçekleşen bir geçiş aşamasının kesin galibi olamaz (1973: 282-283). Bu süreçte, törensel fonları ve geleneksel toplumsal ilişkilerin sürmesini destekleyen köylülere karşı, zengin köylüler geleneksel karşılıklı ilişkileri göz ardı ederler (Wolf, 2000: 37-38). Köylülerin zihnindeki devlet anlayışı konusunda Scott'un görüşlerine benzer olarak, Wolf da devleti dışarıklı bir güç olarak görür ve sonuçta, bu aygıt köylülerin gözünde kendi toplumsal düzenleri tarafından ikame edilecek bir şeytandır. Onların devletsiz yapabilecekleri inancı dolayısıyla doğal anarşistlerdir (Wolf, 1973: 295).

Özetle, Wolf'un köylü toplumlarına yaklaşımı Scott'ununkine yakındır. Bu iki araştırmacı için de geçimlik ekonominin ihtiyaçları ve toplumsal yükümlülükleri köylülere karşılıklı sorumlulukları verir. Bu ilişkiler egemen sınıfların yararına olabilir, fakat, bu şu gerçeği değiştirmez ki, bu ilişkiler karşılıklıdır ve alt sınıflara bir eşitlik ve adalet hissiyatı verir. Köylülerin ahlak ekonomisi kavramı bu ilişkilerden türer ve bu özgül eşit değişim kendi dengesini çoğunlukla Scott'un kolonyal devlet ve Wolf'un Kuzey Atlantik Kapitalizmi olarak adlandırdığı dışarıklı güçler yüzünden kaybedince, köylü şikayet ve öfkesi farklı formlar alır: İsyan ve günlük stratejiler ve taktikler

²⁵ Wolf'un bu 'halk yığınları için felaket anlamına gelen koalisyon' tezi ünlü tarihsel sosyolog Barrington Moore'un faşizmin yapısal dayanaklarını açıklamakta kullandığı görüşlerine paralellik gösterir. Moor'a göre, emek baskıcı tarım sistemine dayanan ülkelerde siyasal anlamda güdük kalan ticari sınıflar kendilerini krallık ve aristokrasinin kollarına atar. Moore'un sözleriyle: "İktidarı ele geçirip bileğinin hakkıyla yönetemeyecek kadar zayıf ve bağımlı olan ticaret ve endüstri sınıfı, bu yüzden para yapma hakkını yönetme hakkıyla değiş tokuş ederek", gerici sınıflarla bir koalisyon kurar. Bu koalisyon sonradan faşizmin yapısal koşullarını oluşturacak olan bir baskıcı siyasal rejim ve 'tutucu çağdaşlaşma' yolu izler (2003: 507-508). Moore böylesi ülkelere örnek olarak Prusya ve Japonya'yı gösterir (2003).

gibi. Fakat, köylülerin tepkileri sadece ekonomik hayatlarının kötüye gidişine bir cevap olarak düşünülmemelidir. Kültürel ve sosyal hayatlarının kötüye gitmesi de dikkate alınmalıdır; dolayısıyla, ahlak ekonomisi kavramının bu iki araştırmacı için köylülerin iktisadi, sosyal ve kültürel hayatlarına işaret ettiği söylenebilir.

Sonuç

"Marco Polo, tek tek her taşla bir köprüyü anlatıyor.

'Peki köprüyü taşıyan taş hangisi?' diye sorar Kubilay Han.

'Köprüyü taşıyan şu taş ya da bu taş değil, taşların oluşturduğu kemerin kavisi,' der Marco.

Kubilay Han sessiz kalır bir süre, düşünür. Sonra ekler:

'Neden taşları antıp duruyorsun bana? Beni ilgilendiren tek şey var, o da kemer.'

Marco cevap verir: 'Taşlar yoksa kemer de yoktur.' "

Italo Calvino, Görünmez Kentler, s.127

Kaynak: Bir Gün Kitap, Yıl 1, No. 15,
01.05.2006, s. 6.

1830'lu yıllarda ahlak ekonomisi kavramı ilk defa politik ekonomistlere karşı olan bir polemikte bir Chartist olan Brontenne O'Brien tarafından kullanıldı. Thompson'a göre bu dolaysız olarak anti-kapitalist bir kullanımdır (1991c: 337). Bu bağlamda, Thompson ahlak ekonomisi kavramının tanımının sınıflar arasındaki çeşitli müzakere süreçlerine işaret ettiğini ve hegemonyanın toplumda sadece 'yukarı'dan empoze edilmeyip sınıf mücadelelerinin sürekli yeniden kurulan söyleminde tekrar tekrar eklenen bir olgu olduğuna işaret ettiğini söyler. Yiyecek ayaklanmaları adil fiyat taleplerinin yanında kapitalizmin serbest pazar ekonomisinin tedrici olarak dönüştürdüğü bazı yükümlülükler, görevler veya haklar kavramlarına dayanır (1991c: 344-345 ve 350). Açıktır ki, bu kavram işçi sınıfının oluşumunda geleneklerin ve adetlerin rolünün izlerini incelediği için, Thompson için çok kullanışlıdır. O'nun temel derdi kapitalizme geçiş periyodunda işçi sınıfının bilincinin öğelerinin ne olabileceği, nasıl yeni biçimlere evrileceği ve bu yeni biçimlerin sürekliliklerini ve kopuşlarını incelemektir. Bu anlamda, ahlak ekonomisi kavramı bize adalet ve eşitlik nosyonlarının işçi sınıfının bilincinde oluşmasını kavrama şansı verir.

Scott ve Wolf için bazı ekonomik parametrelerin yanı sıra köylülerin kültürel ve toplumsal rolleri köylü hareketleri ve edinimleri kavramak için önemlidir. Onlarda analizlerinde, Thompson'a benzer şekilde adalet ve eşitlik nosyonlarına önem vermişlerdir. Bu iki araştırmacı da Thompson'un argümanlarına paralel bir şekilde geleneksel toplumları kapitalizmin dönüştürmeye başladığı süreçlerde, alt sınıfların bu sürece olan tepkilerini incelemeye çalışmışlardır. Bu minvalde Scott ve Wolf köylülerin kendi ekonomik mantıklarının, ki bu mantık ayrılmaz bir şekilde onların sosyal ve kültürel hayatı ile de iç içe geçmiştir, kapitalistleşme süreçlerinde eski geleneklere, adetlere, karşılıklı haklar nosyonuna, kısacası Thompson'un kullanımına benzer bir şekilde ahlak ekonomisine döndüğünü işaret etmişlerdir. Onlar, bizim dikkatimizi ekonomik sebepler kadar, ahlaki ve kültürel alanların da yaşamlarını tahammül edilebilir bir seviyede tutmaya çalışanların zihin dünyalarını şekillendirdiğine çekmeye çalışmışlardır.

E. P. Thompson çalışmalarında alt sınıfların zihniyet dünyasına girmeye çalışır. O'nun için pre-endüstriyel ve endüstriyel çağın insanları kendi hayatlarını bizim için değil kendileri için yaşamışlardır²⁶. Bu yüzden, işçi sınıfıyla ilgilenen herhangi bir

²⁶ Thompson'un bu tavrını anlamak için İngiliz işçi sınıfı arasında 19. yüzyıl ortasına kadar bir başka yaygın pratik olan 'eş satma' (sale of wives) edimine bakmak anlamlıdır. Thompson The Sale of Wives adlı bir başka makalesinde bu konuya eğilir ve tarihçilerin bu pratiği ve örnek olayları 'barbarlık', 'ahlaksızlık', 'işçi sınıfının vahşi duyguları ve doğası' gibi paradigmlar üzerinden okuduğunu belirtir ve bu tavrın tarihçiler arasında tipik olduğunu söyler (1993d: 404-407). O'na göre, işçi sınıfının eş-satma edimine bu tarzda yaklaşmak tam anlamıyla anakronizmdir. Thompson, 218 olayı inceler ve bu pratiğin işçi sınıfı arasında bir gelenek olarak var olduğunu ve bu sebepten otoriteler tarafından 19. yüzyıl başına kadar görmezden gelindiğini söyler (1993d: 409-410).

araştırmacı onları içeriden analiz etmeye çalışmalı ve anakronizm tuzağından her zaman kaçınılmalıdır. Yapısal durumlar kadar alt sınıfların öznel pozisyonları da işçi sınıfının oluşumunu anlamak için önemlidir. Sonuçta, Thompson için ahlak ekonomisi kavramı bize bu görevi başarmak ve geçmişin işçi sınıfını gelecek kuşakların muazzam lütfuna taşıyabilmek için önemli bir fırsat sunar.

BİBLİYOGRAFYA

- Adas, Michael. (1980) " 'Moral Economy' or 'Contest State'?: Elite Demands and the Origins of Peasant Protest in Southeast Asia." *Journal of Social History*, vol. 13, no. 4 (Yaz): 521-546.
- Bohstedt, John. (1988) "Gender, Household and Community Politics: Women in English Riots, 1790-1810." *Past and Present*, no. 120 (Ağustos): 88-122.
- Booth, William James. (1994) "On the Idea of the Moral Economy." *The American Political Science Review*, vol. 88, no. 3 (Eylül): 653-667.
- Brown, Susan E. (1993) "'A Just and Profitable Commerce': Moral Economy and the Middle Classes in Eighteenth-Century London." *The Journal of British Studies*, vol. 32, no. 4 (Ekim): 305-332.
- Charlesworth, Andrew ve Randall, Adrian J. (1987) "Morals, Markets and the English Crowd in 1766." *Past and Present*, no. 114 (Şubat): 200-213.
- Charlesworth, Andrew ve Randall, Adrian. (2000) "The Moral Economy: Riots, Markets and Social Conflict", Charlesworth, A.ve Randall, A. (der.), *Moral Economy and Popular Protest: Crowds, Conflict and Authority*. Edited by. London: Macmillan Press.
- Coats, A. W. (1972) "Contrary moralities: Plebs, Paternalists and Political Economists." *Past and Present*, no. 54 (Şubat): 130-133.
- Cobb, R. C. (1972) *The Police and the People: French Popular Protest 1789-1820*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, G. A. (2000) *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Oxford: Clarendon Press.
- Coles, Anthony James. (1978) "The Moral Economy of the Crowd: Some Twentieth-Century Food Riots." *The Journal of British Studies*, vol. 18, no. 1 (Güz): 157-176.

---

19 yüzyıldan sonra otoriteler ve egemen sınıflar bu geleneği 'barbarlık' olarak değerlendirmeye başlar. Oysa, Thompson'a göre eş-satma edimi hayli ritüelleşmiş ve kamusal alanda gerçekleşen bir edimdir. Bu pratik önceden halka duyurulur ve bir seremoni ile birlikte gerçekleştirilir. Bu seremoni kadının da bu edimdeki rızasını göstermektedir. Ritüel aynı zamanda bir para transferini de içerir ve kocanın eline geçen bu paranın miktarı çok düşüktür. Bu edim kitlelerin gözünde o denli meşrudur ki taraflar bu edimlerin karşılığı olarak bir avukattan yazılı resmi bir belge bile talep edebilirler (1993d: 417-427). Sonuçta, Thompson'a göre eş-satma pratiği önceden düzenlenmiş, özellikle kadının rızası alınmış, otoritelerin bilgisi ve rızası dahilinde olan ve toplumun rızası ile olan bir pratiktir. Bu pratiğin en önemli nedeni ise kilisenin, yasaların ve geleneklerin kısıtlayıcılığına karşılık insanların 'özgür aşk' ve özerkliklerini talep etmesidir (1993d: 458).

- Genovese, Elizabeth Fox. (1973) "The Many Faces of Moral Economy: A Contribution to a Debate." *Past and Present*, no. 58 (Şubat): 161-168.
- Hall, Stuart. (1981) "In Defence of Theory", Samuel, R. (der.), *People's History and Socialist Theory*. Edited by. London: Routledge.
- Hill, Christopher. (2005) *1640 İngiliz Devrimi*. Çev. N. Kalaycıoğlu. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hobsbawm, Eric. (2002) *Sıradışı İnsan: Direniş, İsyân ve Caz*. Çev. I. Gündüz. İstanbul: Bulut.
- Johnson, Paul. (1993) "Class Law in Victorian England." *Past and Present*, no. 141 (Kasım): 147-169).
- Moore, Barrington JR. (2003) *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yarattırmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*. Çev. A. Şenel ve Ş. Tekeli. Ankara: İmge Kitabevi.
- Rude, G. (1964) *The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730-1848*. New York: Wiley.
- Scott, James C. (1972) "The Erosion of Patron-Client Bonds and Social Change in Rural Southeast Asia." *The Journal of Asian Studies*, vol. 32, no. 1 (Kasım): 5-37.
- Scott, James C. (1975) "Exploitation in Rural Class Relations: A Victim's Perspective." *Comparative Politics*, vol. 7, no. 4 (July): 489-532.
- Scott, J. C. (1976) *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven and London: Yale University Press.
- Scott, James C. (1977a) "Peasant Revolution: A Dismal Science." *Comparative Politics*, vol. 9, no. 2 (Ocak): 231-248.
- Scott, James C. (1977b) "Protest and Profanation: Agrarian Revolt and the Little Tradition, Part II." *Theory and Society*, vol. 4, no. 2 (Yaz): 211-246.
- Scott, James C. (1979) "Revolution in the Revolution: Peasants and Commissars." *Theory and Society*, vol. 7, no. 1/2 (Ocak-Mart): 97-134.
- Scott, J. C. (1985) *Weapons of the Week: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven and London: Yale University Press.
- Scott, J. C. (1995) *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*. Çev. A. Türker. İstanbul: Ayrıntı.
- Skocpol, Theda. (1982) "What Makes Peasants Revolutionary?" *Comparative Politics*, vol. 14, no. 3 (Nisan): 351-375.
- Steinberg, Marc W. (1991) "The Re-Making of the English Working Class?" *Theory and Society*, vol. 20, no. 2 (Nisan): 173-197).
- Stevenson, J. (1974) "Food Riots in England, 1792-1818", Quinault, R. ve Stevenson, J. (der.), *Popular Protest and Public Order: Six Studies in British History*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Thompson, E. P. (1975) *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act*. New York: Pantheon Books.
- Thompson, E. P. (1993a) "Introduction: Custom and Culture" Thompson, E. P. (der.), *Customs in Common*. London: Penguin Books.
- Thompson, E. P. (1993b) "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", Thompson, E. P. (der.), *Customs in Common*. London: Penguin Books.
- Thompson, E. P. (1993c) "The Moral Economy Reviewed", Thompson, E. P. (der.), *Customs in Common*. London: Penguin Books.

- Thompson, E. P. (1993d) "The Sale of Wives", Thompson, E. P. (der.), *Customs in Common*. London: Penguin Books.
- Thompson, Edward Palmer. (1994) *Teorinin Sefaleti*. Çev. A. F. Yıldırım. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Thompson, Edward Palmer. (2001) "The Crime of Anonymity", Thompson, D. (der.), *The Essential E. P. Thompson*. New York: The New York Press.
- Thompson, Edward Palmer. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. Çev. U. Kocabaşoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Triemberger, Ellen Kay. (2002) "E. P. Thompson: Tarihin Sürecini Ayarlamak", Skocpol, T. (der.) *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*. Çev. A. Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Williams, Dale Edward (1976) "Were 'Hunger' Rioters Really Hungry? Some Demographic Evidence." *Past and Present no. 71* (Mayıs): 70-75.
- Williams, Dale Edward (1984) "Morals, Markets and the English Crowd in 1766." *Past and Present no. 104* (Ağustos): 56-73.
- Williams, R. (199) *Marksizm ve Edebiyat*. Çev. E. Tarım. İstanbul Adam Yayınları
- Wolf, Eric R. (1973) *Peasant Wars of the Twentieth Century*. New York: Harper & Row.
- Wolf, Eric R. (2000) *Köylüler*. Çev. A. Sönmez. Ankara: İmge Kitabevi.
- Wood, Ellen Meiksins. (2001) "İlişki ve Süreç Olarak Sınıf." *Praksis, no. 1* (Kış): 92-120.